

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΠΑΙΔΑΓ. ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ
ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

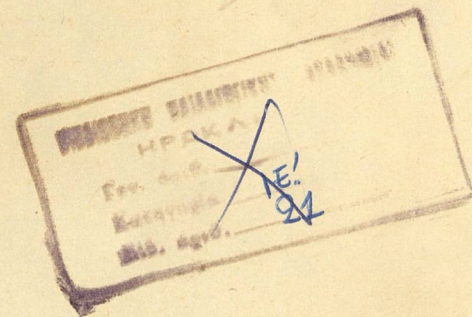
Αριθ. ....

11, 958

Π.Ε.Κ. ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
Π.Ε.Κ. ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

Αριθ. ....

10/20 80

ΤΑ ΑΙΤΙΑ
ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΕΙΟΥ ΤΗΣ ΡΩΜΗΣ

RICHARD HEINZE

ΤΑ ΑΙΤΙΑ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΕΙΟΥ ΤΗΣ ΡΩΜΗΣ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΘΕΝ

ΥΠΟ

ΧΡΙΣΤΟΥ Κ. ΚΑΠΝΟΥΚΑΓΙΑ

ΑΘΗΝΑΙ

ΤΥΠΟΣ Ι. Α. ΑΛΕΥΡΟΠΟΥΛΟΥ & ΣΙΑΣ, ΑΓΗΣΙΑΟΥ 23

1930

ΕΙΣ ΜΝΗΜΟΣΥΝΟΝ

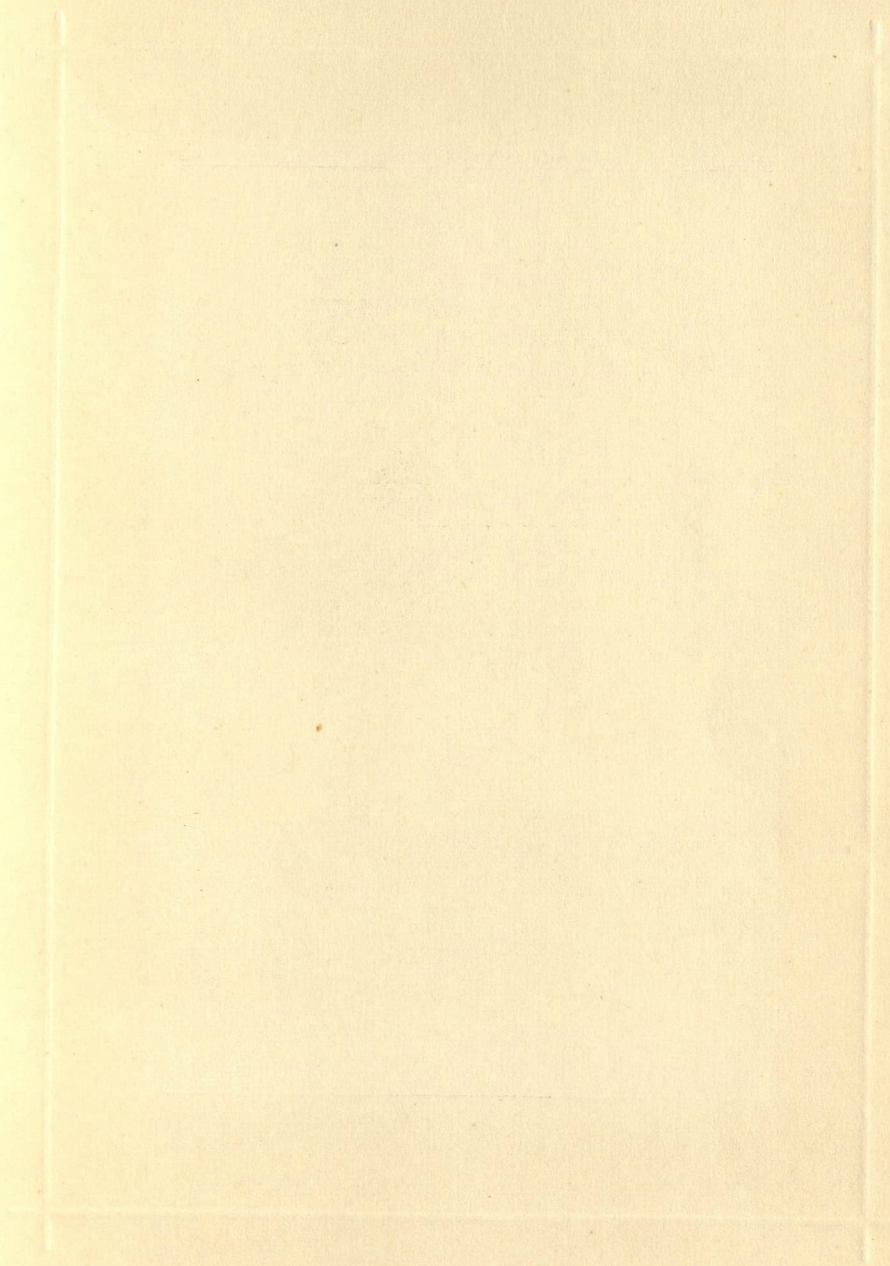
RICHARD HEINZE

ΕΤΙ ΤΗ ΣΥΜΠΛΗΡΩΣΕΙ ΕΤΟΥΣ ΑΠΟ ΤΟΥ ΘΑΝΑΤΟΥ ΤΟΥ

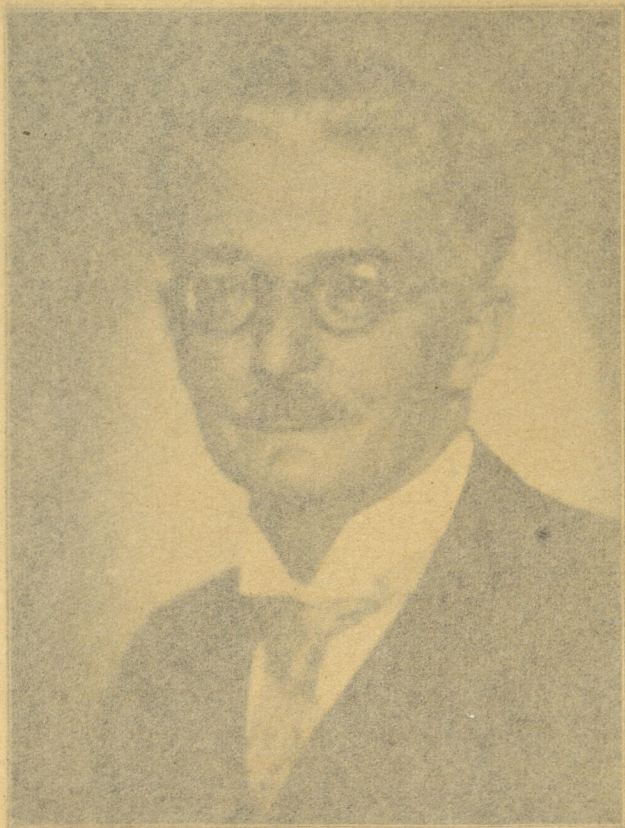
Vixit et quem dederat cursum fortuna peregit
et nunc magna sui sub terras manet imago.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
RICHARD HEINZ
THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
RICHARD HEINZ

R. Heinze

Ὁ Richard Heinze

καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ

Τὴν 22αν Αὐγούστου συνεπληρώθη ἀκριβῶς ἓν ἔτος, ἀφ' ὅτου ὁ διαπρεπὴς Λατινιστὴς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Λιψίας Richard Heinze δὲν ὑπάρχει ἔν τῇ ζωῇ. Μία σεμνὴ καὶ ἀπέριττος κάλλη περιέχουσα τὴν πολύτιμον τέφραν τοῦ σοφοῦ Καθηγητοῦ καὶ ἐναποθεθειμένη εἰς τὸν οἰκογενειακὸν του τάφον τοῦ Südfriedhof τῆς Λιψίας ἀποτελεῖ ἤδη τὸ προσκύνημα δι' ὅλους ἐκείνους, οἱ ὅποιοι τὸν ἠγάπησαν.

Cinis et umbra sumus! Ἄλλὰ τὸ πνεῦμά του ζῆ μεταξὺ μας. Ὅσοι ἐκ τῶν Ἑλλήνων ἐπιστημόνων εὐρέθησαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐν Γερμανίᾳ θὰ ἐνθυμοῦνται τὴν ἀλγεινὴν ἐντύπωσιν, τὴν ὁποίαν ἐπροξένησεν ἡ εἶδησις τοῦ ὅλως αἰφνιδίου θανάτου του ὄχι μόνον εἰς τοὺς κύκλους τῶν Γερμανῶν διανοουμένων, ἀλλὰ καὶ εἰς πάντα, ὅστις ἠτύχησε νὰ γνωρίσῃ ὅπως δήποτε τὸν βαθὺν τοῦτον μύστην τῆς ἐπιστήμης τῆς Ἀρχαιότητος. Θὰ ἀναπολοῦν εἰς τὴν μνήμην των τὰ ἀναγνωσθέντα ἴσως μακρὰ καὶ πένθιμα ἄρθρα τοῦ καθημερινοῦ τύπου τῆς Γερμανίας, τὰ ὁποῖα ἦσαν ἀληθεῖς ὕμνοι τῆς ἀξίας καὶ τοῦ ἐπιστημονικοῦ ἔργου τοῦ ἐκλιπόντος Καθηγητοῦ.

Ἄλλ' ἡμεῖς ἐκτὸς τῆς ἀπλῆς ταύτης ἀναμνήσεως θεωροῦμεν καθήκον ἡμῶν ἱερώτατον, ὡς μαθηταὶ τοῦ σοφοῦ διδασκάλου, νὰ τελέσωμεν σήμερον καὶ πνευματικὸν οὕτως εἰπεῖν μνημόσυνον δημοσιεύοντες τὴν μετάφρασιν ἐνὸς τῶν σπουδαιότατων του ἔργων ἥτοι τοῦ πρυτανικοῦ του λόγου «περὶ τῶν αἰτίων τοῦ μεγαλείου τῆς Ῥώμης» καὶ νὰ γνωρίσωμεν οὕτω εἰς τὸν κόσμον τῶν γραμμάτων τῆς Ἑλλάδος μίαν προσωπικότητα, τῆς ὁποίας ἡ ἄφθαστος ἐπιστημονικὴ ἀξία καὶ ἡ σπανία ψυχικὴ εὐ-

γένεια μᾶς παρέχουν ἀναμφιβόλως τὸν ιδεώδη τύπον τοῦ ἀνθρώπου.

Ὁ R. Heinze ἐγεννήθη τὴν 11ην Αὐγούστου τοῦ ἔτους 1867 εἰς Naumburg τῆς Σαξονίας. Ὁ πατὴρ αὐτοῦ Max Heinze παιδαγωγὸς τῶν πριγκίπων καὶ ἐπὶ πολλὰ ἔτη καθηγητῆς τῆς φιλοσοφίας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Λιψίας καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ Clara τὸ γένος Lersius προσεπάθησαν νὰ δώσουν εἰς τὰ τέκνα τῶν καθαρῶς ἀριστοκρατικὴν μόρφωσιν. Ὅστις ἠδύτχησε νὰ φιλοξενηθῇ εἰς τὸν οἶκον τοῦ μακαρίτου ἀντελαμβάνετο ἀμέσως τὴν ἐξαιρετικὴν καὶ γνησίαν λεπτότητα τῶν τρόπων τῆς οἰκογενείας ταύτης. Τὰς γυμνασιακάς του σπουδὰς ἔκαμεν ὁ H. εἰς τὴν καὶ σήμερον ἀκόμη περιφημον Nicolailaniam scholam τῆς Λιψίας, ὁπόθεν ἀπεφοίτησε τὸ 1885.

Ὡς φοιτητῆς τῆς κλασσικῆς φιλολογίας ἐφοίτησεν εἰς δύο Πανεπιστήμια: εἰς τὸ τῆς Λιψίας, παρακολουθῶν τακτικώτατα ἐπὶ 4 ἔξάμηνα τὰς παραδόσεις καὶ τὰς φροντιστηριακάς ἀσκήσεις τοῦ τότε ὀνομαστοῦ Λατινιστοῦ Otto Ribbeck μὲ τὸν ὁποῖον προσωπικῶς συνεδέετο πολὺ καὶ ἔπειτα ἐπὶ ἄλλα τέσσαρα ἔξάμηνα εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Βόννης. Ἐν αὐτῷ ἐδίδασκον τὴν ἐποχὴν ἐκείνην αἱ κορυφαὶ τῆς κλασσικῆς ἐπιστήμης: ὁ πολὺς Ἑλληνιστὴς Hermann Usener καὶ ὁ βαθὺς Λατινιστὴς Franz Buecheler, περὶ τοῦ ὁποίου ὁ R. Heinze πάντοτε συνήθιζε νὰ λέγῃ εἰς τὰ μαθήματά του, ὅτι ἦτο ὁ ἄριστος γνώστης τῆς λατινικῆς γλώσσης. Ἐκεῖ δὲ κυρίως ἐμυήθη ὁ H. εἰς τὸν τρόπον τοῦ ἐπιστημονικῶς ἐργάζεσθαι καὶ ἐκ τῆς μεθόδου τῶν δύο τούτων σοφῶν του διδασκάλων ἀναχωρῶν ἐβάδισε τὴν ὄλως ἀτομικὴν κατόπιν ὁδὸν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς ῥωμαϊκῆς λογοτεχνίας. Ἦδη ἡ ὥραία του διατριβὴ «de Horatio Bionis imitatore» διὰ τῆς ὁποίας ἀνηγορεύθη διδάκτωρ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βόννης εἰς ἡλικίαν 22 ἐτῶν (1867—1889) καταδεικνύει τὴν θαυμαστὴν τάσιν τοῦ H. εἰς τὸ νὰ ἐρμηνεύῃ τὰ κείμενα βαθύτερον καὶ νὰ ἐξαίρη τὸ πραγματικῶς ἄξιον ἐξάρσεως διὰ νὰ ἀναπηδήσῃ ἐκεῖθεν τὸ ἀληθινὸν πνεῦμα τοῦ συγγραφέως.

Κατόπιν ὡς διδάκτωρ παρηκολούθησε μαθήματα εἰς τὸ Βερολίνον παρὰ τῷ Mommsen ἐπὶ ἓν ἔξάμηνον. Ἐπεχείρησε δὲ τὸ 1892 ταξείδιον εἰς τὴν Ἰταλίαν ἔνθα παρέμεινεν ἕξ ἰδίων του ἐπὶ 10 μῆνας.

Τὸ 1893 ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐργασίας του περὶ τοῦ φιλοσόφου Ξενοκράτους διορίσθη ὑφηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Strassburg. Ἐκτοτε ἀρχίζει ἡ παραγωγικὴ δρασίς του H. Εἰς τὴν προστασίαν τοῦ G. Kaibel ὁ H. ὀφείλει πολλὰ διὰ τοῦτο καὶ εἰς ἔνδειξιν τῆς μεγάλης του εὐγνωμοσύνης τῷ ἀφιέρωσε καὶ τὸ μεγαλύτερόν του βιβλίον «Virgils epische Technik»—ἡ ἐπικὴ τεχνικὴ τοῦ Βιργιλίου».

Τὸ 1899 ἐνυμφεύθη τὴν καθ' ὅλα χρηστὴν καὶ συνετὴν σύζυγόν του Johanna τὸ γένος Gröber ἐκ τῆς ὁποίας ἀπέκτησε δύο υἱούς, τὸν Rudolf Heinze νῦν ἱερέα τῶν διαμαρτυρομένων τῆς διασπορᾶς ἐν Βοημία καὶ τὸν Rupprecht Heinze τελειόφοιτον τῆς νομικῆς.

Ὡς ὑφηγητῆς ὑπηρετήσεν ἐπὶ 6½ ἔτη εἰς τὸ Strassburg, ὅτε τὸ 1900 ἐκλήθη ὡς ἔκτακτος καθηγητῆς τῆς λατινικῆς φιλολογίας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Βερολίνου. Ἡ ἐν τῷ αὐτόθι φροντιστηρίῳ ἐπὶ ἕξαμήνων ἐργασία του μετὰ τῶν καθηγητῶν Diels καὶ Wilamowitz ὑπῆρξε λίαν εὐδόκιμος καὶ διὰ τοῦτο τὸ 1903 ἐκλήθη ὡς τακτικὸς καθηγητῆς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Λιψίας ἔνθα ἐθεράπευσε τὴν λατινικὴν φιλολογίαν μέχρι τέλους τοῦ βίου του (22 Αὐγούστου 1929).

Τὸ 1907 ἔγινε μέλος τῆς σαξονικῆς ἀκαδημίας τῶν ἐπιστημῶν. Αὕτη εἶναι ἐν συντόμῳ ἡ σταδιοδρομία τοῦ R. Heinze.

Τὸ μορφωτικὸν ιδεῶδες τοῦ H. ἦτο ὁμοιον μὲ τὸ τοῦ Κιέρωνος τοῦτέστιν

Αἰὲν ἀριστεύειν καὶ ὑπείροχον ἔμμεναι ἄλλων.

Λίαν χαρακτηριστικὸν τῆς ἐσωτερικῆς ταύτης κατευθύνσεως τοῦ μακαρίτου εἶναι τὸ ὥραϊον ἀνέκδοτον, τὸ ὁποῖον μᾶς διηγῆθη ἡ χήρα τοῦ H., Johanna κατὰ τὴν ἀποχαιρετιστήριον ἐπίσκεψίν μας. «Ὁ σύζυγός μου λέγει, εἶχε λάβει αὐστηρὰν οἰκογενειακὴν ἀνατροφὴν καὶ εἶχε βαθεῖαν συναίσθησιν τοῦ προσορισμοῦ του εἰς πολὺ νεαρὰν ἡλικίαν ἀκόμη. Μίαν ἡμέραν ἐπιστρέφων ἐκ τοῦ σχολείου ἠσπᾶσθη τὴν χεῖρα τῆς σεβαστῆς του μητρὸς κατὰ τὸ σῆνηδες, ἄφησεν εἰς τὸ γραφεῖόν του τὰ βιβλία του καὶ ἀπευθυνόμενος πρὸς αὐτὴν εἶπε: Soll ich denn eigentlich Mama, immer der erste sein?—Πρέπει λοιπὸν πράγματι, Μαμά μου, νὰ εἶμαι πάντοτε ὁ πρῶτος; Καὶ τὸ εἶπεν αὐτό, διότι κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἐδίγη εἰς τὴν παράδοσιν τὸ φιλότιμόν

του, ἐπειδὴ καὶ κάποιος ἄλλος συνταξιότης του διεκρίθη τόσον ὅσον καὶ αὐτὸς εἰς τὸ μάθημα.

Διὰ τὴν εὐγενῆ δὲ ἀμιλλαν ἐν γένει μεταξὺ τῶν συνταξιωτῶν του μᾶς διηγείτο σωρείαν ὄλην ἀνεκδότων ὁ γέρον ἤδη διευθυντῆς του εἰς τὴν Nicolailanam scholam καθηγητῆς κ. Malvin Bechert.

Μὲ τοιαῦτα εὐγενῆ ιδεώδη ἀνεπτύχθη καὶ ἐμορφώθη ὁ χαρακτήρ καὶ τὸ ἦθος τοῦ μεγάλου κατόπιν Καθηγητοῦ, ὅστις ἐνέπνεε τὴν ἀληθῆ ἀγάπην καὶ ἐκτίμησιν πρὸς τοὺς συναδέλφους του καὶ τὸν ἀπειρον σεβασμὸν καὶ θαυμασμὸν πρὸς τοὺς μαθητάς του. Ὁ Heintze ἦτο πάντοτε σοβαρὸς καὶ ἀπρόσιτος εἰς τοὺς πολλούς. Πατρικώτατα αὐστηρὸς πρὸς τοὺς φοιτητάς του καὶ εὐπροσηγορώτατος πρὸς πάντα, ὅστις κατὰ τὴν γνώμην του εἰργάζετο μὲ ἀγάπην διὰ τὴν πρόοδον τῆς ἐπιστήμης. Μόνον πρὸς ὅσους ἐπεθύμουν ἀληθῆ ἐπιστημονικὴν μόρφωσιν ἦτο ἀνοικτὴ ἢ πρὸς τὸν Heintze ὁδός· οἱ φυγόπονοι ἀπεκλείοντο τελείως.

Εὐγενῆς πάντοτε καὶ λεπτὸς πρὸς πάντας προσεπάθει ἐμμέσως νὰ ἐκφράσῃ τὴν εὐαρέσκειαν ἢ τὴν δυσαρέσκειάν του πρὸς πρόσωπα καὶ πράγματα διὰ νὰ μὴ προσβάλλῃ κανένα. Οὐδέποτε ἐδέχετο μίαν γνώμην, ὅσονδῆποτε καλὴ καὶ ἂν ἦτο, ἀβασανίστως.

Εἰς τὴν παράδοσίν του δὲ ἦτο ὑπέροχος! Ἡ αἴθουσα τῆς διδασκαλίας ἦτο πάντοτε κατάμεστος ἀκροατῶν, ἐτοιμῶν νὰ μὴ ἀφήσουν καὶ τὴν ἐλαχίστην λέξιν τὴν ἐξερχομένην ἐκ τοῦ στόματος τοῦ καθηγητοῦ νὰ τοὺς διαφύγῃ. Ὁ λόγος τοῦ Heintze ἦτο auctoritas, ἦτο fides.

Τὸ συγκλητικόν του ὕφος, αἱ μετρημένοι κινήσεις του, τὸ δῆξ καὶ ἐπιβλητικὸν βλέμμα του, ἡ ἀφθαστος ὀητορεία του καὶ ἡ γλυκεῖα καὶ σιγανὴ φωνὴ του καθίστα τὸ μάθημά του ἀληθινὴν ἱεροτελεστείαν. Ἦτο σοφός. Ἦρχιζεν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ διὰ τῆς ἐκφορᾶς τοῦ ὀνόματος τοῦ συγγραφέως, τὸν ὅποιον ἐδίδασκε καὶ κατόπιν ἀπήγγελλε τὴν ἀριστοτεχνικὴν καὶ ἐκ τῶν προτέρων παρεσκευασμένην παράδοσίν του μὲ τοιαύτην συναρπαστικὴν ἰκανότητα καὶ μάγον γλυκύτητα, ὥστε δὲν ὑπάρχει ἀκροατῆς, ὁ ὅποιος νὰ μὴ θεωρῇ τὸ μάθημά του αἰσθητικὴν ἀπόλαυσιν. Ὁ Η. δὲν ἦτο δι' ἀρχαρίους, ἀλλὰ διὰ φοιτητάς, οἵτινες εἶχον ἤδη κατανοήσει τὰ προβλήματα τῆς λατινικῆς φιλολογίας.

Ἀπὸ τῆς ἀρχῆς μέχρι τέλους τὸ μάθημά του διετήρει τὸν σοβαρώτατον ἐπιστημονικὸν του χαρακτήρα. Οὐδέποτε παρεξέτρεπετο ὁ Η. ὁμιλῶν περὶ προσώπων καὶ πραγμάτων ἐκτὸς τοῦ θέματός του. Ὁ φοιτητῆς ἠσθάνετο τὴν ἐπιβολὴν τοῦ Heintze εἰς τὴν παράδοσιν. Παρίστατο ἡ gravitas romana. Ἐμίσει τὴν περιαντολογίαν ὅσον οὐδεὶς καὶ τοῦτο προσέθετεν ἰδιαιτέραν ἀγλῆν εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν αὐθεντίαν τοῦ Η. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα δὲν εἶναι τοῦ τυχόντος χαρακτήρος καὶ ἠθους. Πρέπει κανεὶς νὰ ἔχῃ ἀπόλυτον ἐμπιστοσύνην εἰς τὴν μεγάλην του ἀξίαν, νὰ αἰσθανθῇ τελείως, ὅτι εἶναι ἀνώτερος ἄνθρωπος καὶ τὸ σπουδαιότερον νὰ κατανοήσῃ, ὅτι ἀνήλθεν εἰς τὰ ὑπατά ἀξιώματα τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ διδασκάλου, ἵνα παρέχῃ ἑαυτὸν παράδειγμα πρὸς μίμησιν (exemplum), πρέπει νὰ ἀνατραφῇ τέλος πρὸς τὸ ιδεῶδες τοῦτο διὰ νὰ δυνηθῇ νὰ διατηρήσῃ τὴν ἀξιοπρέπειαν καὶ τὸ ἀκαδημαϊκὸν μεγαλεῖον τοῦ Heintze.

Ὁ Η. ὡς σκοπὸν τοῦ βίου του ἔθεσε τὸ ἐπιστημονικῶς ἐργάζεσθαι. Σχεδὸν ὅλας τὰς ὥρας τῆς ἡμέρας εὐρίσκετο εἰς τὸ γραφεῖόν του ἐργαζόμενος διηλεκτῶς. Ἡ οἰκογένειά του δὲν τὸν ἔβλεπε. Ἦτο ἐγκόσμιος μοναχός. Καὶ δικαίως, διότι ἡ σημερινὴ κλασσικὴ φιλολογία τοιούτους θεράποντας θέλει. Τὸ παράγγελμά του εἰς τὰ ἀθάνατα φροντιστηριακά του μαθήματα ἦτο : «Durch das viel Lesen, lernt man viel» = μόνον διὰ τῆς πολλῆς μελέτης, μαθαίνει κανεὶς πολλά. Καὶ παρεῖχεν αὐτὸς ἑαυτὸν πρῶτος ὡς παράδειγμα, παρουσιάσας ἐπιστημονικὰς ἐργασίας, αἵτινες ἔτυχον παγκοσμίου ἀναγνωρίσεως καὶ μεγάλων ἐπαίνων ὑφ' ὅλου τοῦ ἐπιστημονικοῦ κόσμου.

Ὁ Η. ὡς πρὸς τὸ εἶδος τῆς ἐπιστημονικῆς ἐργασίας διεκήρυξεν, ὅτι ὁ διὰ τῆς πεπατημένης βαδίζων καὶ ἀναδεικνύμενος εἶναι μέγας ἐπιστήμων. Τοῦτο ὅμως μόνον ἀπὸ ἐπιστήμονα τῆς δεξιωτάτης φύσεως τοῦ Heintze καὶ τῆς ἐξαιρετικῆς αὐτοῦ ιδιοφυΐας ἠδύνατο νὰ λεχθῇ. Οὕτω ἄνκαι ἐπὶ τῆς ἐπικῆς τεχνικῆς τοῦ Βιργιλίου εἶχον γραφῆ πολλά ὁ R. H. δὲν ἐδίστασε νὰ συγγράψῃ καὶ αὐτὸς τὸ ἐκ 493 σελίδων βιβλίον του «Virgils epische Technik», = ἡ ἐπικὴ τεχνικὴ τοῦ Βιργιλίου, τὸ ὅποιον ἀντικατέστησεν ὅλα τὰ ἄλλα τὰ ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου γραφέντα. Ὁ Ed. Schwarz κρίνων τὸ ἔργον τοῦτο γράφει, ὅτι εἶναι μοναδικὸν εἰς τὴν πλουσιωτάτην περὶ τοῦ Βιργιλίου βιβλιογραφίαν. Ὁ τρόπος δὲ τῆς ἐρευνῆς τῶν ἐπιστημονικῶν προβλημάτων τοῦ

βιβλίου τούτου κατέστη ἀναμφιβόλως τὸ πρότυπον διὰ τὴν συγγραφὴν τοῦ ἐπίσης θαυμασίου βιβλίου ὑπὸ τοῦ νῦν διακεκριμένου Λατινιστοῦ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Γοττίγγης Ed. Fraenkel «Das Plautinische im Plautus». Τὸ πλάυτειον ἐν τῷ Πλαύτῳ.

Ἐπειτα ποῖος φιλόλογος δὲν συμβουλευέται σήμερον τὴν περίφημον ἐσχολιασμένην ἐκδοσιν τοῦ Ὀρατίου τοῦ Η. ; Ποῖος δὲν θαναμάζει τὰς λεπτοτάτας παρατηρήσεις του ἐπὶ τῆς γλώσσης, τοῦ ὕφους καὶ τῶν ἠθῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ; Καὶ ὅμως τὸ ὑπόμνημα τοῦτο ἔγινεν ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἤδη ὑπάρχοντος ὑπομνήματος τοῦ Kiessling, ἀλλὰ τὸ ὑπερέβαλε τόσον πολύ, ὥστε νὰ ἐπισκιασθῇ ἐντελῶς τὸ ἔργον τοῦ πρώτου ἐργάτου καὶ ν' ἀποτελῇ εἰς τὸ ἐξῆς τὴν ἀπαραίτητον προϋπόθεσιν πρὸς συγγραφὴν ἐσχολιασμένων ἐκδόσεων.

Ἐκτὸς αὐτοῦ ὑπεμνημάτισε καὶ τὸ III βιβλίον τοῦ de rerum natura τοῦ Λουκρητίου εἰς τὸ ὁποῖον καταφαίνεται ἡ βαθεῖα φιλοσοφικὴ μόρφωσις τοῦ Η. Διὰ τῶν ἔργων του τούτων κατέδειξεν ὁ συγγραφεύς, ὅτι μόνον διὰ τῆς ὀρθῆς ἐρμηνείας (Interpretatio) εἶναι δυνατόν νὰ διασαφηνισθοῦν τὰ σκοτεινὰ σημεῖα τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ καὶ ῥωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ καὶ πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην ἐργασθεῖς ἀνεδείχθη ὁ ἀριστος τεχνίτης.

Ἄλλαι ἐργασίαι τοῦ μακαρίτου εἶναι: Τὰ πρῶτα ἔτη τῆς δράσεως τοῦ Κικέρωνος ὡς πολιτικοῦ=Ciceros politische Anfänge, «περὶ τοῦ ἀπολογητικοῦ τοῦ Τερτουλλιανοῦ»=Tertulians Apologeticum», «οἱ λυρικοὶ στίχοι τοῦ Ὀρατίου»=Die lyrischen Verse des Horaz», «Ἡ ἐλεγειακὴ διήγησις τοῦ Ὀβιδίου»=Ovids elegische Erzählung, ἀρίστη συμβολὴ διὰ τὸ ἐπίμαχον ζήτημα τῆς πρωτοτυπίας τῆς ῥωμαϊκῆς ἐλεγείας, καὶ πληθὺς ὅλη μικροτέρων ἐργασιῶν δημοσιευθειῶν ἐν τῷ περιοδικῷ τύπῳ τῆς Γερμανίας μεταξὺ τῶν ὁποίων ἐξέχουσιν θέσιν κατέχει ἡ περίφημος διάλεξις του τῆς 18ης Ἰουνίου τοῦ 1929 «περὶ τοῦ κύκλου τῶν ῥωμαϊκῶν ᾠδῶν» (N I B 1925 Heft 6)(1).

1) Πρὸ μηνὸς ἐδημοσιεύθη καὶ ἕτερα θαυμασία ἀνέκδοτος μέχρι τοῦδε ἐργασία τοῦ μακαρίτου καθηγητοῦ ὑπὸ τοῦ φίλου καὶ συνεργάτου αὐτοῦ καθηγητοῦ κ. Alfred Körte «Die Augusteische Kultur»,=ὁ πολιτισμὸς τῆς ἐποχῆς τοῦ Αὐγούστου. Εἶναι μὴ ἀπὸ τὰς πλέον συναρπαστικὰς ἐργασίας τοῦ ἐκλιπόντος καθηγητοῦ.

Ἄλλὰ διὰ τοῦ πρυτανικοῦ του λόγου τοῦ ἐκφωνηθέντος τὴν 31ην Ὀκτωβρίου τοῦ 1921 «περὶ τῶν αἰτίων τοῦ μεγαλείου τῆς Ῥώμης», τὸν ὁποῖον δημοσιεύομεν κατωτέρω ἐν μεταφράσει ἀπεκάλυψεν ὁ σοφὸς καθηγητὴς νέον τρόπον ἐρεῦνης τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος. Ὡς βαθὺς τῶν πάντων παρατηρητὴς διέγνωσεν, ὅτι ἡ ἱστορία τῆς σημασίας μιᾶς λέξεως, φερούσης τὴν σφραγίδα τῆς διανοητικότητος ἐνὸς λαοῦ, εἶναι ἱκανὴ νὰ μᾶς διδάξῃ πολλὰ περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς ψυχροσυνθέσεως τοῦ λαοῦ τούτου. Οὕτω π. χ. εἰς τὸν πρυτανικόν του λόγον ἀναλύει μὲ μίαν ὑπέροχον καὶ θαυμαστὴν ὄντως σειρὰν ἐπιστημονικωτάτων σκέψεων τὸ περιεχόμενον τῆς λέξεως res publica καὶ καταδεικνύει, ὅτι τὰ αἶτια τοῦ μεγαλείου τῆς Ῥώμης δὲν ὀφείλονται οὔτε εἰς τὸ πολίτευμα τῆς Ῥώμης, ὅπως ὑπεστήριζεν ὁ ἱστορικὸς Πολύβιος, οὔτε εἰς τὸ σύστημα τῆς πολιτικῆς συγκεντρώσεως, ὅπως ἐνόμιζεν ὁ Th. Mommsen, ἀλλ' εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν ἀρχικὴν σύνθεσιν τῆς ῥωμαϊκῆς ψυχῆς, ἣτις ὡς ἀνώτερον παντὸς ἀτομικοῦ της σκοποῦ εἶχεν ἀναγνωρίσει τὴν ἐξυπηρέτησιν τῆς res publica. Μία καθαρῶς ῥωμαϊκὴ ἀντίληψις, ὅπως βλέπομεν, ἣτις μόνον διὰ τῆς ἀνατομίας τῆς ῥωμαϊκῆς ψυχῆς, οἷαν ὁ Η. αὐτὴν διανοήθη, ἠδύνατο ν' ἀποκαλυφθῇ.

Τὸν ἴδιον τρόπον ἐξετάσεως ἐφήρμοσεν ἔπειτα καὶ διὰ τὴν σημασίαν τῶν λέξεων auctoritas καὶ fides εἰς τὰς ὑπὸ τοὺς τίτλους τούτους ἐξόχους πραγματείας του τὰς δημοσιευθείσας εἰς τὸ ὑπ' αὐτοῦ καὶ τοῦ καθηγητοῦ Alfred Körte διευθυνόμενον γερμανικὸν περιοδικὸν Hermes.

«Διὰ τῶν τριῶν τούτων μικρῶν πραγματειῶν του, γράφει ὁ Λατινιστὴς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Ἀμβούργου Fr. Klingner εἰς τὴν νεκρολογίαν τοῦ Heinze (Gnomon VI 1 Heft. 1930 p. 58 ff.) προσέφερον ὁ Η. εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ δημοσίου ῥωμαϊκοῦ βίου καὶ τῶν μορφῶν αὐτοῦ τόσον, ὅσον ἴσως οὐδεὶς ἄλλος». Ταῦτα δ' ἔχον ὑπ' ὄψει του καὶ ὁ πολλὸς Wilamowitz μᾶς ἀπεκάλεσε τὸν Heinze «χαλκία τῆς λατινικῆς φιλολογίας», Schmiel der lateinischen Philologie κατὰ τὴν διάρκειαν συνδιαλέξεως, ἣν ἔσχομεν μετ' αὐτοῦ ἐν Βερολίνῳ.

Πᾶς δὲ ἐπιστήμων φιλόλογος κατενόησεν ἤδη, ὅτι ἡ μελλοντικὴ μορφή τῆς κλασσικῆς ἐπιστήμης θὰ εἶναι ὁποία μᾶς τὴν ἀπεκάλυψεν ὁ Η. διὰ τῶν μικρῶν τούτων πραγματειῶν του, ἣτοι σημασιολογικὴ ἐξέτασις τῶν ὄρων, οἵτινες ἔχουν ἄμεσον

σχέσιν πρὸς τὸν δημόσιον καὶ ἰδιωτικὸν βίον τῶν Ῥωμαίων. Ἄλλὰ μία τοιαύτη ἐξέτασις προϋποθέτει ἐργάτας φιλόλογους δεινούς περὶ τὴν γνῶσιν τῆς λατινικῆς γλώσσης καὶ φιλολογίας ἐν γένει καὶ ἰδίᾳ τοῦ ἰδιωτικοῦ καὶ δημοσίου βίου τῶν Ῥωμαίων, διὰ τὴν ὀρθὴν κατανόησιν τοῦ κλασσικοῦ πνεύματος.

Διὰ τοῦτο σήμερον ἀκριβῶς, ὅτε διὰ τῆς προόδου τῶν κλασσικῶν ἐπιστημῶν τείνομεν εἰς τὴν ἐντελῆ σχεδὸν ἀποκατάστασιν τῶν κειμένων διὰ νεωτάτων κριτικῶν ἐκδόσεων ἐπὶ τῇ βάσει τῶν δεδομένων πάντοτε καὶ σπεύδομεν πρὸς τὴν εὐχάριστον καὶ λίαν καρποφόρον ταύτην πνευματικὴν ἐργασίαν, ὁποῖαν μᾶς τὴν ἀπεκάλυψεν ὁ R.H. εἰς τὸν ἀθάνατον τοῦτον πρωτανικόν του λόγον, πρέπει νὰ ἐνισχυθῇ κατὰ πολὺ ἡ διδασκαλία τῆς λατινικῆς γλώσσης καὶ φιλολογίας εἰς τὰ κλασσικά μας γυμνάσια, ἵνα δυνηθῇ καὶ ἡ Ἑλλάς, ἡ κατ' ἐξοχὴν αὐτῆ χώρα τοῦ κλασικισμοῦ νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὴν ζηλευτὴν ταύτην καὶ τελείως νέαν ἐπιστημονικὴν ἐργασίαν, τὴν ὁποῖαν ἐνεκαινίασεν ἐν Εὐρώπῃ ὁ Heinze, qui e fumo lucem et non e fulgore fumum dedit.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 19ῃ Ὀκτωβρίου 1930

ΧΡΙΣΤΟΣ Κ. ΚΑΠΝΟΥΚΑΓΙΑΣ

ΤΑ ΑΙΤΙΑ

ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΕΙΟΥ ΤΗΣ ΡΩΜΗΣ (1)

Ἡ ἐπιστήμη τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος, ὅπως καὶ πᾶσα ζωντανὴ ἐπιστήμη πνευματικῶν πραγμάτων, ὑποτάσσεται εἰς τὰς παρορμήσεις, τὰς ὁποίας δέχεται ἐκ τῆς συγχρόνου ζωῆς. Τὰ συγκλονιστικὰ γεγονότα τῶν τελευταίων ἐτῶν ἐπέσυραν τὴν προσοχὴν μερικῶν φιλόλογων, οἱ ὁποῖοι πρότερον ἠσχολοῦντο κατὰ προτίμησιν μὲ γραμματολογικὰ ἢ γλωσσολογικὰ προβλήματα, εἰς τὰ τοῦ πολιτειακοῦ βίου τῶν Ἀρχαίων. Εἶδομεν λαοὺς νὰ καταπίπτουν καὶ ν' ἀνεγείρωνται, πολιτείας νὰ συνιστῶνται καὶ νὰ διαλύωνται, εἶδομεν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας τὴν πολιτικὴν ἀνατροπὴν μᾶς Ἡπειρώου. Ὑπὸ τοῦ παρόντος τούτου ποπισμένος βλέπει ὁ φιλόλογος ὡς μὲ νέους ὀφθαλμοὺς τὴν ἀρετὰ γνωστὴν εἰκόνα ἐνὸς κράτους, τὸ ὁποῖον ἐπὶ μίαν ὀλόκληρον χιλιετηρίδα ἐν βραδείᾳ ἀναπτύξει κατέκτησε τὸν κόσμον καὶ κατόπιν ἐν διαρκεῖ μονιμότητι ἐκυριαρχήσεν: τοῦ *imperium romanum*. Καὶ ἐκ νέου πάλιν τὸ παλαιὸν ζήτημα τοῦ μεγαλείου τῆς Ῥώμης, τὸ ὁποῖον τὸσάκις ἐτέθη καὶ κατὰ διάφορον ἐκάστοτε τρόπον ἐλύθη, μᾶς προσελκύει.

Τὸ ζήτημα εἶναι παλαιόν: Ὑπὲρ τὰς δύο χιλιάδας ἐτῶν παρήλθον, ἀφ' ὅτου ὁ Ἕλλην ἱστορικὸς Πολύβιος ζῶν εἰς μίαν περιόδον ἀκμῆς τῆς Ῥωμαϊκῆς ἱστορίας ἔθεσε μὲ διανγὲς βλέμμα

1) Πρὸς τὴν σεβαστὴν χήραν τοῦ ἀειμνήστου Καθηγητοῦ μου κ. Johanna Heinze καθὼς καὶ εἰς τὸν οἶκον B. G. Teubner, οὔτινες πάνυ εὐγενῶς μοῦ παρέσχον τὴν ἄδειαν τῆς μεταφράσεως τοῦ βιβλίου τούτου ἐκφράζω τὰς ἀπείρους μου εὐχαριστίας.

τὸ ζήτημα καὶ ἀπὸ τοῦ ὕψους τῆς πολιτικοφιλοσοφικῆς του παρατηρητικότητος προσεπάθησε νὰ τὸ λύσῃ. Ἐκτοτε δὲ δὲν ἔπαυσέ ποτε ν' ἀπασχολῆ τοὺς ἀνθρώπους. Ὁ Αὐγουστίνος, ὁ Machiavelli, ὁ Montesquieu, ἵνα μόνον ὀλίγα διαπρεπῆ ὀνόματα ἐκ τῶν πρὸ τῆς νεωτέρας προόδου τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης χρόνων ὀνομάσω, ἐπελήφθησαν αὐτοῦ. Αἱ δοθεῖσαι ἀπαντήσεις εἶναι τόσον διάφοροι, ὅσον διάφορος εἶναι ἡ διανοητικότης τῶν ἐρευνητῶν αὐτῶν καὶ τῆς ἐποχῆς των καὶ ἡμπορεῖ κανεὶς νομίζω νὰ εἴπῃ, ὅτι ὅλοι ἐνέχουν τι τὸ ὀρθόν, ἀλλ' ἐξ ἄλλου δὲν πιστεύω καμμία ἐξ αὐτῶν νὰ ἡμπορῆ νὰ θεωρηθῆ ὡς πλήρως καὶ ἐντελῶς ἱκανοποιητικῆ. Ἡ ἱστορικὴ διάνοησις τῆς ἐποχῆς μας γονιμοποιηθεῖσα διὰ τῆς νοολογικῆς (Geisteswissenschaftlich) ψυχολογικῆς ἐρεῦνης ὑποδεικνύει νέους δρόμους, διὰ τῶν ὁποίων δικαιοῦμεθα νὰ ἐλπίζωμεν, ὅτι θὰ πλησιάσωμεν περισσότερον τὴν ἀλήθειαν. Ἐπιτρέπατέ μοι δὲ νὰ προσπαθῆσω νὰ ὑποσημάνω τοὺς δρόμους τούτους.

Ὅταν ὁ Πολύβιος ἐνόμιζεν, ὅτι ἀνεῦρε τὴν λύσιν τοῦ αἰνίγματος εἰς τὴν ἰδιορρυθμίαν τοῦ ῥωμαϊκοῦ πολιτεύματος, ἡ ὁποία περιεῖχεν εἰς καλῶς σταθμημένην ἀνάμειξιν μοναρχικά, ἀριστοκρατικά καὶ δημοκρατικά στοιχεῖα, ὅταν ὁ Θεόδωρος Mommsen ἐδήλου, ὅτι ἡ Ῥώμη ὀφείλει τὸ μεγαλεῖόν της ἀπλῶς καὶ μόνον εἰς τὸ ἐνεργητικῶς ἐφαρμοσθὲν σύστημα τῆς πολιτικῆς συγκεντρώσεως, διδασκόμεθα—καὶ ἐδῶ, ὅπως πάντοτε—καὶ ἀπὸ τὸν ἀρχαῖον πεπειραμένον παρατηρητὴν καὶ ἀπὸ τὸν μέγιστον ἱστορικὸν τῆς ῥωμαϊκῆς ἱστορίας ἐπὶ τῶν νεωτέρων χρόνων, σπουδαῖον δίδαγμα. Καὶ ὅμως: οἱ θεσμοὶ ὅσον σπουδαῖοι καὶ ἀποτελεσματικοὶ καὶ ἂν εἶναι οὐδέποτε δύνανται νὰ θεωρηθῶν ὡς ἀρχικαὶ αἰτίαι πολιτικῆς ἐξελίξεως· ὀπισθεν αὐτῶν ἴστανται οἱ ἄνθρωποι, οἱ ὅποιοι ὑπῆρξαν δημιουργοί, φύλακες καὶ φορεῖς αὐτῶν. Εἰδικῶς δὲ θεσμοί, οἱ ὅποιοι ἴσχυσαν αἰῶνας ὅλους, δὲν εἶναι ἴσως ἔργον ἐνὸς μεγαλοφυοῦς ἀνδρὸς οὔτε μᾶς μόνον γενεᾶς, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν αὐτοῦ εὐδοσκομένης, ἀλλ' ὁ λαὸς εἰς μακρὰν σειρὰν γενεῶν ὑπῆρξεν αἰτία τῶν θεσμῶν καθὼς καὶ τῶν διὰ τῶν θεσμῶν τούτων ἐπιτευχθέντων. Ἄλλὰ καὶ τὰς θεωρίας ἐκείνων ἀποδεχόμενοι θὰ ἡμεῖς ὑποχρεωμένοι τελικῶς νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν φύσιν τοῦ ῥωμαϊκοῦ λαοῦ. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ ἐξάρωμεν ὡς κύρια ὀριζόμενα ἠθικὰ στοιχεῖα τῆς φύσεώς του, ὅπως ἔκαμε κατ' ἀρχὰς

ὁ φιλόσοφος Ποσειδώνιος καὶ μετ' αὐτόν μέχρις ἐσχάτων πολλοὶ ἄλλοι. Πολλοὶ λαοὶ ὑπῆρξαν ἀπηλλαγμένοι πλεονεξίας καὶ φιληδονίας τοῦλάχιστον τόσον ὅσον καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ῥωμαῖοι καὶ ὅμως δὲν ἔφθασαν οὔτε κατὰ προσέγγισιν εἰς ἴσην πολιτικὴν δύναμιν. Ὅσον βέβαιον εἶναι, ὅτι λαὸς εἰς τὸν ὁποῖον κυριαρχεῖ ἡ πλεονεξία καὶ ὁ πόθος πρὸς τὰς ἀπολαύσεις, θὰ εἶναι καὶ θὰ μείνῃ ἀνίκανος πρὸς πολιτικὴν ἀκμὴν, τόσον εἶναι ἀνεπίδεκτον ἀμφιβολίας, ὅτι ἡ πολιτικὴ ἀκμὴ προϋποθέτει θετικὰς ψυχικὰς δυνάμεις καὶ τάσεις. Αὐτὰς πρέπει ν' ἀνεύρωμεν, τὴν ὑπεροχὴν των ὑπὲρ τὰς ἄλλας ψυχικὰς τάσεις νὰ μετρήσωμεν, τὰς ἐπιδράσεις των ὡς τοιαύτας νὰ κατανοήσωμεν. **Τὰ αἷτια τοῦ μεγαλείου τῆς Ῥώμης πρέπει νὰ ζητηθῶν εἰς τὴν γενικὴν συγκρότησιν τῆς ῥωμαϊκῆς ψυχῆς.** Διὰ νὰ συλλάβωμεν δὲ ταύτην ἀνάγκη ν' ἀκολουθήσωμεν τοὺς δρόμους, τοὺς ὁποίους ἤνοιξεν ἡ νεωτέρα ψυχολογία τῆς προσωπικότητος. Αὕτη ἐπέτυχεν ν' ἀναγνωρίσῃ καὶ νὰ περιγράψῃ μὲ ἀῤῥησαν βεβαιότητα θεμελιώδεις τινὰς τύπους τῆς ἀτομικότητος ὡς πρωτογενῆ, ὅχι παράγωγα φαινόμενα τοῦ ψυχικοῦ βίου: ἰδίως δὲ ὁ Eduard Spranger εἰς τοὺς «Τύπους τῆς ἀτομικότητος» (Lebensformen) εἰς τὸ ἔργον, τὸ ὁποῖον, ἐφ' ὅσον γνωρίζω καὶ ἡμπορῶ νὰ κρίνω, ἐκπροσωπεῖ τὸ ὑψιστον ἐπίτευγμα τῆς κατευθύνσεως ταύτης. Ἀναλόγως τῆς ὑψίστης ἀξίας, ἧς τὴν πραγμάτωσιν τὸ ἄτομον δι' ἑαυτὸ ἐπιδιώκει, διακρίνει ὁ Spranger ὡς ιδεώδεις τύπους τὸν οικονομικόν, τὸν θεωρητικόν, τὸν αἰσθητικόν καὶ τὸν θρησκευτικὸν ἄνθρωπον, ἔπειτα μεταβαίνων ἀπὸ τὰς ἀτομικὰς ψυχικότητας εἰς τὰς κοινωνικὰς διακρίνει τὸν κοινωνικόν καὶ τὸν δυναστατικὸν ἄνθρωπον, τὸν ὁποῖον χαρακτηρίζει καὶ ὡς πολιτικόν, διότι ἡ πολιτεία, ἄνκαι δὲν εἶναι τὸ μοναδικόν, ὅμως εἶναι τὸ σπουδαιότατον πεδίον τῆς ἀναπτύξεως τῆς δυνάμεως. Μὲ τὴν κατάταξιν εἰς ἕνα ἀπὸ τοὺς θεμελιώδεις αὐτοὺς τύπους ἔχει γίνοι φυσικά, ὅπως ἰσχυρῶς τονίζει ὁ Spranger, μόνον τὸ πρῶτον βῆμα, διεγράφη δηλαδὴ ἡ ἀτομικότης εἰς τὰς χονδροτέρας της γραμμὰς. Αἱ μορφαὶ ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐμφανίζεται πᾶς τύπος δὲν ποικίλλουν μόνον κατ' ἐποχάς, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ συγχρόνων παρουσιάζουν ἀναριθμήτους παραλλαγὰς. Ἡδη ἔργον τοῦ μέλλοντος θὰ εἶναι, καὶ τούτου τὴν λύσιν μόνον ἕνας ψυχολογικῶς κατηρητισμένος ἱστορικὸς ἡμπορεῖ νὰ ἐπιτύχῃ, νὰ ἐννοήσωμεν τὴν διάρθρωσιν τῆς ῥωμαϊκῆς ψυχῆς μὲ τὴν βοήθειαν

τοιούτων μεθόδων. Ἄλλὰ πρὶν ἢ τολμήσω νὰ κάμω ἐν βῆμα ἐπὶ τῆς ὁδοῦ ταύτης, εἶναι ἀνάγκη νὰ παραμερισθῇ μία ἀμφιβολία, ἡ ὁποία θ' ἀνακύψει εἰς πάντα. Εἶναι δυνατὸν αἱ μέθοδοι τῆς ἐξετάσεως τῆς ψυχῆς τοῦ αἰτίου νὰ εφαρμοσθοῦν καὶ εἰς τὴν ἐξέτασιν ἐνὸς λαοῦ ὡς ὅλου λαμβανομένου; Ἐπιτρέπεται νὰ χαρακτηρίσωμεν ἓνα λαὸν ὡς νὰ ἦτο ἓν ἄτομον; Πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν ἀμέσως, ὅτι πᾶσα προσπάθεια, νὰ κατατάξωμεν τὸν Γερμανὸν π.χ. ἢ τὸν Ἕλληνα εἰς ἓνα ἀπὸ τοὺς θεμελιώδεις ἐκείνους τύπους, θὰ ἀπετύγχανεν. Ἐδῶ κατὰ τὴν κρίσιν μου, πρόκειται μόνον ἀναλογίας τινὰς νὰ εὑρωμεν εἰς τὰς μορφὰς τῆς ἐμφανίσεως ὅλων τῶν δυνατῶν τύπων. Τὸ θέμα μας ὅμως ἐπιτρέπει νομίζω μίαν ἀπλουστεράν λύσιν. Ἡμεῖς κατ' ἀρχὰς δὲν πρόκειται νὰ ἐξετάσωμεν τὸν ἀρχαῖον Ῥωμαῖον γενικῶς, ἀλλὰ τὸν Ῥωμαῖον μιᾶς βεβαίως μακρᾶς, ἀλλὰ πάντως περιορισμένης περιόδου, τῆς περιόδου τῆς ἀκμῆς τῆς ῥωμαϊκῆς δυνάμεως μέχρι τῆς στιγμῆς, καθ' ἣν εἶχε σημάνει ἡ κρίσιμος ὥρα διὰ τὴν θέσιν τῆς Ῥώμης ἐν τῷ κόσμῳ, δηλαδὴ μέχρι τῆς νίκης τῆς Ῥώμης κατὰ τῆς Καρχηδόνης εἰς τὸν δεύτερον Καρχηδονιακὸν πόλεμον.

Ἦδη κατὰ τὴν ἀμέσως ἀκολουθήσασαν πεντηκονταετηρίδα, ἦτις εἶναι ἀληθὲς εἰς ἓνα Σαλλούστιον ἐφάνη ὡς ὁ κολοφῶν τῆς πολιτικῆς καὶ ἠθικῆς ἀκμῆς τῆς Ῥώμης, ἀρχίζει νὰ γίνηται αἰσθητὴ μία μεταβολή. Ἡ μεταβολὴ αὕτη ὠδήγησεν, ἀφ' ἐνὸς μὲν εἰς πνευματικὰ ἐπιτεύγματα, τὰ ὁποῖα ἦσαν καὶ πρὸς τὸ πολιτικὸν πεδῖον ξένα καὶ εἰς τοὺς παλαιούς Ῥωμαίους ἀπρόσιτα, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἔφερε μεθ' ἑαυτῆς τὸν ἐκφυλισμὸν τῆς ἀρχικῆς ψυχοσυνθέσεως τῶν Ῥωμαίων, ὁ ὁποῖος καὶ ἀπὸ τοὺς συγχρόνους δὲν ἔμεινεν ἀπαράτητος. Ὅτι ἔκαμαν οἱ Ῥωμαῖοι πολῖται τῶν τελευταίων ἐτῶν τῆς Δημοκρατίας καὶ τῶν χρόνων τῶν αὐτοκρατόρων διὰ τὴν ἐπέκτασιν καὶ συντήρησιν τοῦ κράτους ἦτο παιγνιδάκι συγκρινόμενον πρὸς τὰ σχεδὸν ὑπεράνθρωπα θεωρούμενα κατορθώματα τῶν προγόνων, πρὸς τὰ ὁποῖα οἱ ἀπόγονοι οὗτοι, ἐφ' ὅσον ἦσαν ἀκόμη εἰς θέσιν νὰ αἰσθανθοῦν πραγματικὸν ῥωμαϊκὸν μεγαλεῖον, μὲ ἐντροπὴν καὶ νοσταλγικὸν θαυμασμὸν ἠτένιζον. Θ' ἀφήσωμεν λοιπὸν κατὰ μέρος τὸν διανοητικῶς καὶ καλλιτεχνικῶς προωδευμένον, πολιτικῶς ὅμως παρηκμασμένον ῥωμαϊσμὸν τῆς μεταγενεστέρας ταύτης ἐποχῆς καὶ θὰ περιορισθῶμεν εἰς τοὺς πρωῖμους χρόνους.

Ἐδῶ συναντῶμεν πράγματι μίαν ἐνότητα τῆς ἐθνικῆς νοοτροπίας, ἡ ὁποία δὲν ἔχει τὸ ὁμοίον τῆς εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν πεπολιτισμένων λαῶν. Τὴν ἀπόδειξιν τούτου δὲν θὰ ἀρυσθῶμεν εὐπίστως ἀπὸ τὴν ῥωμαϊκὴν ἱστορικὴν παράδοσιν, διότι δυνατόν νὰ ὀφείληται εἰς τὴν ἀνεπάρκειαν τῆς παραδόσεως ταύτης τὸ ὅτι τόσον ὀλίγας ἰδιοφυεῖς ἐξαιρομένας ἀπὸ τὸ περιβάλλον των προσωπικότητας μᾶς παρουσιάζει. Ἄλλ' ἡμεῖς σκεπτόμεθα ὡς ἐξῆς: Οἱ Ῥωμαῖοι ἐν τῇ ὁλότητί των δὲν ὑπῆρξαν ἀνθρωποθεωρητικοί. Τῆς ἀνάγκης καὶ μαζί μὲ αὐτὴν τῆς ἰκανότητος νὰ ἐρευνήσουν τὴν ἀλήθειαν περὶ τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου ἐστεροῦντο τόσον πολὺ, ὥστε ἀκόμη καὶ κατόπιν, ὅταν εἶς τινὰς ἐκλεκτοὺς ἀνεφάνη ὁ πόθος πρὸς μίαν θεωρητικῶς δικαιολογημένην κοσμοθεωρίαν ἰκανοποιήθη ὁ πόθος αὐτὸς ἀποκλειστικῶς διὰ δανείων ἐκ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Συστηματικὴν ἐρευναν πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν ζητημάτων συναντῶμεν τὸ πρῶτον εἰς τὸν Κικέρωνα, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὸν εἶναι πολὺ δύσκολον ν' ἀναγνωρίσωμεν τὸ γνησίως ῥωμαϊκὸν στοιχεῖον ἐντὸς τοῦ συγκροτήματος ἑλληνικῶν ἰδεῶν. Τοὺς Ῥωμαίους ἐξαρχαίριζεν ἐπίσης ἀδυναμία φαντασίας, διπλασίως αἰσθητὴ ἐν συγκρίσει πρὸς τοὺς Ἕλληνας, ἦτις ἐπὶ ὅλων τῶν κλάδων τῆς καλλιτεχνίας ὠδήγησεν εἰς μίμησιν τῶν ἑλληνικῶν δημιουργημάτων καὶ τοῦτο κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους τὸ πρῶτον. Οἱ Ῥωμαῖοι τέλος ὑπῆρξαν θρησκευτικὸς λαὸς ὅχι ὑπὸ τὴν ἔννοιαν, ὅτι ἕκαστος ἠσθάνετο τὴν ἀνάγκην νὰ ζητήσῃ ἰδικὸν του τρόπον προσεγγίσεως πρὸς τὸ θεῖον, ὥστε μὲ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ λαοῦ, ἐφ' ὅσον δυνάμεθα νὰ τὴν παρακολουθήσωμεν, νὰ συμβαδίξῃ καὶ ἐξέλιξις τῆς θρησκείας, ὥστε θρησκευτικαὶ δαιμόνιαι φύσεις ν' ἀνακαλύψουν νέα βάρη τοῦ συναισθήματος νὰ ὀδηγήσουν πρὸς νέα ὕψη τῆς ἐννοίας τοῦ Θεοῦ. Ἐνας λαὸς λοιπὸν, ὁ ὁποῖος οὔτε ἐπιστημονικῶς—ὑπὸ τὴν εὐρυτάτην τῆς λέξεως ἔννοιαν—οὔτε καλλιτεχνικῶς οὔτε θρησκευτικῶς ὑπῆρξε παραγωγικὸς, πρόδηλον, ὅτι εἰς πάσας τὰς κατευθύνσεις ταύτας δὲν θὰ παρουσιάξῃ παραλλαγὰς. Παραδεχόμεθα ὄντως ἓνα ἀσυνήθως ὑψηλὸν βαθμὸν ὁμοιομορφίας εἰς τὴν σκέψιν καὶ τὴν προσπάθειαν ἐν αὐστηρᾷ ἀντιθέσει πρὸς τὰς Ἀθήνας π.χ., αἱ ὁποῖα μὲ ἀνήκουστον καθολικότητα παρήγαγον ἐξόχους καὶ τελείως διαφόρους διαπλασμένους ἀντιπροσώπους ὅλων τῶν τύπων τῆς ἀτομικότητος.

Ἐπομένως πολὺ περισσοτέρας ἐλπίδας παρὰ εἰς τοὺς Ἀθηναίους παρέχει ἡ προσπάθεια νὰ συλλάβωμεν τὸν παλαιὸν ῥωμαϊσμὸν ὡς ψυχικὴν ἐνότητα καὶ νὰ διαγράψωμεν τὴν φύσιν τῆς εἰς τόσον μεγάλας γραμμᾶς ὅσον θὰ ἀρκέσουν τοῦλάχιστον εἰς τὴν λύσιν τοῦ προβλήματός μας.

Δυνάμεθα ὅμως νὰ γνωρίσωμεν τόσον εὐρέως τοὺς ῥωμαίους ἀνθρώπους, παρὰ τὴν ἐλλιπεστάτην καὶ εἰς ὅλας τὰς λεπτομερείας τῆς ἀναξιόπιστον παράδοσίν μας; Νομίζω ναί. Διότι πρῶτον μὲν εἶναι ἐξηκριβωμένοι εἰς τὰς κυρίας τῶν γραμμᾶς αἱ πράξεις τῶν ἀρχαίων Ῥωμαίων, αἱ ὁποῖαι εἰς τὴν ἐσωτερικὴν καὶ ἐξωτερικὴν διαμόρφωσιν τῆς πολιτείας τῶν ἔσχον μίαν διαρκῆ σταθερότητα. Ἄλλὰ κατὰ δεύτερον λόγον καὶ ἀπὸ τὸν μετέπειτα ῥωμαϊσμὸν δυνάμεθα ἀκόμη νὰ μάθωμεν πολλὰ περὶ τοῦ ἀρχαίου, ἀρκεῖ νὰ γνωρίζωμεν δι' ἀναλύσεως νὰ διακρίνωμεν τὰ νεώτερα στρώματα τῶν παλαιῶν καὶ τρίτον ἀνεκτίμητον βοήθημα εἶναι τὸ λατινικὸν λεξικόν, ἐὰν γνωρίζωμεν νὰ κάμωμεν ὀρθὴν χρῆσιν αὐτοῦ. Ἀρκεῖ μόνον τοὺς ὄρους, τόσον τῆς ἠθικῆς καὶ θρησκευτικῆς ὅσον καὶ τῆς πολιτικῆς γλώσσης νὰ συλλάβωμεν εἰς τὴν πλήρη των, τὴν ἀρχικὴν των σημασίαν, ὅπως μᾶς παρουσιάζονται εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ῥωμαϊκῆς λογοτεχνίας καὶ ὅχι ὑπὸ τὴν πολλαπλῶς διεστραμμένην ἢ ἐξησθενημένην ἔννοιαν ὑπὸ τὴν ὁποῖαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰσηγάγομεν τὰς λέξεις ταύτας εἰς τὴν γλῶσσάν μας. Τότε γίνονται οὗτοι πολυτιμώτατα μνημεῖα τῆς προγραμματειακῆς πνευματικῆς ζωῆς ἐπιχέουν δὲ φῶς καὶ εἰς τοὺς χρόνους αὐτούς, οἱ ὁποῖοι ἄλλως δι' ἡμᾶς θὰ ἦσαν θαμμένοι εἰς τὸ σκότος τῆς ἐλλείψεως παραδόσεως.

Ἄς ἀρχίσω εὐθύς ἀμέσως ἀπὸ μίαν ἰδιαιτέρως πλουσίαν εἰς περιεχόμενον λέξιν: Res publica. Τὴν λέξιν ταύτην μεταφράζομεν συνήθως διὰ τοῦ «Πολιτεία» (Staat), τὸ ὁποῖον πολλάκις μὲν πλησιάζει πρὸς τὸ ὀρθόν, δὲν ἐξαντλεῖ ὅμως οὐδόλως τὴν ἔννοιαν. Res publica εἶναι διὰ τὸν Ῥωμαῖον ταυτόσημον μὲ τὸ res populī, ἐνὸς «πράγματος» τοῦ λαοῦ, κατ' ἐξοχὴν ὅμως γενικῶς «τοῦ πράγματος» τοῦ λαοῦ: ὅχι ὑπὸ τὴν συγκεκριμένην ἔννοιαν τῆς κτήσεως, ἀλλὰ τὴν ἀφηρημένην περιλαμβάνουσαν ὅλα τὰ συμφέροντα τῆς λαϊκῆς ὀλότητος. Μοῦ φαίνεται, ὅτι ἡ δημιουργία καὶ μόνη τῆς ἐννοίας ταύτης, ἣτις εἰσηλθεν εἰς τὴν σάρκα καὶ τὸ αἷμα ἐκάστου Ῥωμαίου, εἶναι σαφῆς ἔνδειξις τοῦ

ῥωμαϊκοῦ πολιτικοῦ πνεύματος μὲ τὰ ἰσχυρὰ χαρακτηριστικὰ καὶ τὴν ἰδιόρρυθμόν του κατεύθυνσιν.

Ἡ φυσικότης μὲ τὴν ὁποῖαν ἡ λέξις ἐκφράζει, ὅτι ὁ λαὸς ἔχει κοινὰ συμφέροντα, τὰ ὁποῖα ἀνήκουν εἰς ἕκαστον μέλος χωριστά, ἢ ἀφαιρέσεις μᾶς τοιαύτης ἐννοίας ὑπὸ τὴν ὁποῖαν περιλαμβάνεται πᾶν ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν ὀλότητα, αὐτὴ ἢ διανοητικὴ ἐργασία προϋποθέτει ἕψος τι πολιτικοῦ πνεύματος, ὁποῖον ἴσως κανεὶς ἄλλος λαὸς δὲν ἐφθασεν, εἰς ἓνα σχετικῶς τόσον πρωτόγονον στάδιον τῆς ἐξελιξέως του εὐρισκόμενος. Χωρισμός, ὁ ὁποῖος οὕτω συνετελέσθη μεταξὺ «λαοῦ» καὶ «λαϊκοῦ συμφέροντος» εἶναι φαινομενικῶς μόνον ἐπουσιώδης, πράγματι ὅμως εἶναι ὑψίστης σημασίας. Διαφέρει πολὺ τὸ νὰ αἰσθάνηται ὁ πολίτης ὑποχρέωσιν ἀπέναντι τοῦ λαοῦ ἢ ἀπέναντι τῆς res publica. Τὸ τελευταῖον εἶναι εὐρύτερον καὶ βαθύτερον τοῦ πρώτου. Ὁ λαὸς ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχη καὶ ἂν περιπέσει εἰς ξένην κυριαρχίαν ἢ καὶ ἂν ἀπολέσει μέρος τῶν κτήσεών του, τὴν δύναμιν καὶ τὸ μεγαλεῖον του, ἐνῶ ἡ res publica ἐξαφανίζεται ἢ ἐλαττώνεται. Εἰς τὴν γλῶσσάν μας λείπει μία τελείως ἀντίστοιχος λέξις.

Ἡ ἐκ μεταφράσεως δάνειος λέξις «τὸ κοινὸν ὄν» δὲν ἐρριζώθη εἰς τὸ λαϊκὸν αἴσθημα. Ἡ λέξις «κράτος» (staat) ὅμως, μία δάνειος λέξις εἰσαχθεῖσα ἀργότερον ἀπὸ τοὺς λογίους εἶναι, ἢμπορεῖ κανεὶς νὰ εἴπη, ἐθνικὸν ἀτύχημα. Τὸ τί κυρίως σημαίνει «κράτος» φιλονικοῦν οἱ λόγοι καὶ οὐδεὶς μὴ λόγιος, ἐρωτώμενος δὲν θὰ εἶχε πρόχειρον σαφῆ ἀπάντησιν. Διὰ τὸν Ῥωμαῖον θὰ ἦτο ἀνόητος καὶ αὐτὴ ἡ ἐρώτησις: παρὰ τὴν res privata, τὸ συμφέρον δηλαδὴ ἐνὸς ἐκάστου ἵσταται, ὅπως εἶναι αὐτονόητον, ἢ res publica. Οὐδεὶς Ῥωμαῖος θὰ διενεοῖτο νὰ ὀμιλῇ περὶ τῆς res publica ὡς «diesem Racker vom Staate «περὶ τοῦ τυράννου αὐτοῦ, ὅστις λέγεται κράτος», ὅπως ἐκεῖνος ὁ χωρικός τῆς Uckermark εἰς τὸν Φριδερίκον Γουλιέλμον τὸν 4ον. Διὰ τὸν Ῥωμαῖον καὶ αὐτὴ ἢ σκέψις, ὅτι εἶναι δυνατὴ κατ' ἀρχὴν ἐχθρότης κατὰ τῆς res publica, θὰ ἦτο ἀσύλληπτος. Ὅλαι αἱ δυσκολίαι τὰς ὁποίας μᾶς παρέχει ὁ καθορισμὸς τῆς σχέσεως μεταξὺ «λαοῦ» καὶ «κράτους», διὰ τὸν Ῥωμαῖον ἐκ τῶν προτέρων δὲν ὑφίστανται. Σαφῆς εἶναι ἡ λέξις res publica καὶ περὶ συνάμα, τελείως ῥωμαϊκῆ. Ὑπάρχουν λαοί, οἱ ὁποῖοι φαίνονται ἱκανοὶ μόνον εἰς βραχείας

περιόδους ἐνθουσιώδους ἐξάψεως διὰ τὰ ἤψιστα πατριωτισμοῦ ἐπιτεύγματα. Ὁ Gneisenau ὡς Γερμανὸς εἶχε πολὺ δίκαιον, ὅταν ὑπεστήριζεν, ὅτι φιλοπατρία χωρὶς ποίησιν εἶναι ἀδύνατος. Διὰ τὸν Ῥωμαῖον ἀφοσίωσις πρὸς τὴν res publica ἤτό τι τελείως πεζόν, κατὰ τὰς πρώτας ἀρχὰς μάλιστα ἀπλῶς ἔργον σκοπιμότητος, ἔπειτα ὅμως καθήκον στερεωμένον διὰ τῆς βαθύτατα ῥιζωμένης παραδόσεως καὶ ἐξασκούμενον, χωρὶς νὰ ζητῆ κανεῖς τοὺς λόγους. Κατὰ τὸν πρώτον καρχηδονιακὸν πόλεμον, διηγείται Κάτων ὁ πρεσβύτερος, μία ῥωμαϊκὴ λεγεών, περικυκλωθεῖσα ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ, ἠδύνατο νὰ σωθῆ μόνον, ἐὰν μία ὁμάς ἀποτελουμένη ἀπὸ μερικὰς ἑκατοντάδας ἐνθουσιάζετο οἰκιοθελῶς. Ὁ ὑπατος ἀμφιβάλλει, ἂν θὰ εὖρεθῆ κανεῖς ἀξιωματικός, νὰ ὀδηγήσῃ τὸ ἀπόσπασμα ἐκεῖνο πρὸς τὸν βέβαιον θάνατον. Τότε ὁ χιλίαρχος, ὁ ὁποῖος κατέληξεν εἰς τὴν διέξοδον ἐκείνην, λέγει : « Ἄν δὲν εὖρης κανένα ἄλλον, πάρε ἐμέ· θυσιάζω τὴν ζωὴν μου ὑπὲρ σοῦ καὶ τῆς res publica ». Δὲν θυσιάζεται λοιπὸν οὔτε διὰ τὴν «πατρίδα» οὔτε καὶ διὰ τοὺς ὁμοεθνεῖς, οὔτε διὰ τὴν λεγεῶνα τῶν ῥωμαίων πολιτῶν, ἀλλὰ διὰ τὸν ἡγεμόνα—καὶ ἐπ' αὐτοῦ θὰ ἐπανέλθω πάλιν ἀργότερα—καὶ διὰ τὴν res publica, διὰ τὴν ὁποίαν τὸ ὑπόλοιπον τῆς λεγεῶνος εἶναι πολυτιμότερον αὐτοῦ τοῦ ἰδίου καὶ τῶν τετρακοσίων, οἱ ὁποῖοι θ' ἀποθάνουν μαζί του. Τοῦτο δεικνύει τὸ τυπικῶς ῥωμαϊκόν, τὸ κατ' ἐξοχὴν πολιτικὸν πνεῦμα. Χωρὶς πλημμύρισμα πατριωτικοῦ ἐνθουσιασμοῦ—προσέξατε τὰς λέξεις «ἐὰν δὲν εὖρης κανένα ἄλλον»—ἠκολούθησεν ὁ ἀξιωματικὸς ἐκεῖνος ἀπλῶς τὸ παλαιὸν ῥωμαϊκὸν αἶσθημα, περὶ πολιτικοῦ καθήκοντος, τὸ ὁποῖον ἐστηρίζετο ἐπὶ τῆς πεποιθήσεως, ὅτι ἡ res publica ὡς μεγαλύτερον καὶ περιληπτικώτερον πρέπει νὰ προτιμᾶται τῆς res privata. Βεβαίως ἡ ἔννοια «πρᾶγμα τοῦ λαοῦ» δύναται κατ' ἑαυτὴν νὰ ἐρμηνευθῆ πολλαπλῶς. Ἦμπορεῖ ἓνας λαὸς νὰ αἰσθάνηται ὡς κυρίαν του ὑπόθεσιν τὴν ἰδίαν πολιτιστικὴν ἐξέλιξιν ἢ τὴν κατὰ τὸ δυνατόν μεγάλην ὕλικήν του εὐημερίαν, ἢ, ἐὰν ἡ θρησκευτικὴ νοοτροπία ὑπερτερῆ, τὴν θεαρέστιαν. Πρὸς τὸ αἶσθημα τοῦτο θ' ἀνταποκρίνονται πάντοτε καὶ τὰ κύρια δημιουργήματα καὶ ἐπιτεύγματα ἐκάστου λαοῦ. Αἱ ἐπιτυχίαι τῆς Ῥώμης κεῖνται εἰς τὴν διαρκῆ ἀνάπτυξιν τῆς ἰσχύος τῆς. Περιεχόμενον τῆς ἰδικῆς τῆς res publica εἶναι πρὸ παντὸς ἡ ἰσχύς, καὶ τὸ μεγαλεῖον τοῦ λαοῦ, ἢ majestas populi

Romani,—διότι ἡ ἔννοια τῆς Μεγαλειότητος, τὴν ὁποίαν ἡ Ῥώμη ἔπλασεν ἐπενοήθη διὰ τὸν λαὸν πρὶν ἢ μεταβιβασθῆ εἰς τοὺς πληρεξουσίους τοῦ τοῦς ἄρχοντας,—καὶ τέλος ἀπρητήθη ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος μόνον δι' ἑαυτόν. Πρὸς πραγματοποιήσιν ὅμως ἐπιτυχῆ κυριαρχικῆς πολιτικῆς ἀσκουμένης ἐπὶ ἑκατονταετηρίδας χρειάζονται δύο τινά: πρῶτον μία ἰσχυρὰ στερεὰ ῥιζωμένη εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ λαοῦ θέλησις πρὸς ἐπέκτασιν τῆς κυριαρχίας, ἢ ὁποία κατ' ἔτος χάριν τοῦ σκοποῦ τούτου προσφέρει θυσίας αἵματος καὶ ὑπομένει τοὺς τεραστίους κόπους καὶ στερήσεις τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας, ὅπως τὸ ἔκαμαν οἱ Ῥωμαῖοι καὶ δεύτερον μία ἐπίσης σταθερὰ ἠγεσία, ἢ ὁποία πάντοτε ἐπαξία πρὸς τὸ δύσκολον τοῦτο ἔργον, νὰ γνωρίζῃ εἷς τε τὴν ἐσωτερικὴν πολιτικὴν καὶ εἰς τὰ στρατιωτικὰ καὶ τὴν διπλωματικὴν νὰ καθοδηγῆ καὶ νὰ χρησιμοποῖ τὴν λαϊκὴν θέλησιν καταλλήλως. Διότι ὅπου ὑπάρχει θέλησις ἐκεῖ ὑπάρχει βεβαίως καὶ μία ὁδός : Ἀλλὰ τὸ σπουδαῖον εἶναι πῶς νὰ ἰδῆ κανεῖς καὶ νὰ τηρήσῃ ἀπαρεγκλίτως τὴν ὁδὸν ταύτην. Βεβαίως τὴν θέλησιν πρὸς ἐπέκτασιν τῆς κυριαρχίας πολλοὶ σημαντικοὶ ἱστορικοὶ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον διημφισβήτησαν εἰς τοὺς Ῥωμαίους ἢ τοῦλάχιστον εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν κυβέρνησιν. Μόνον ὁ φόβος τῆς Καρχηδόνας κατ' αὐτοὺς ὠδήγησεν εἰς τὴν κατάκτησιν τῆς Σικελίας, ἢ ζηλοτυπία πρὸς τὴν Καρχηδόνα εἰς τὴν κατάκτησιν τῆς Ἰσπανίας. Οὐχὶ ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας, ἀλλ' εἰς τὴν ἐπιτακτικὴν ἀνάγκην τῶν πραγμάτων ὑπέικουσα ἡ Ῥώμη ἀνεμείχθη εἰς τὰς σχέσεις τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἐγκαθίδρυσεν ἐκεῖ τὴν κυριαρχίαν τῆς. Ἡ κατόπιν ἐπιχειρηθεῖσα ἐπέκτασις πρὸς Βορρᾶν ἀπεσκόπει τὴν ὑπεράσπισιν τῶν ὁρίων τοῦ κράτους. Μὲ τὴν ἄποψιν ταύτην δὲν ἦμπορῶ νὰ συμφωνήσω, περιορίζομαι ὅμως νὰ εἶπω τοῦτο μόνον, ὅτι ἡ θεωρία, κατ' ἣν ἡ γένεσις ἐνὸς παγκοσμίου κράτους οὐδ' ἐπ' ἐλάχιστον ὀφείλεται εἰς τὴν θετικὴν κατεύθυνσιν τῆς βουλήσεως τοῦ κατακτητοῦ λαοῦ, ἀλλ' ἀπλῶς καὶ μόνον εἰς τὸν φόβον καὶ τὸν ἐξαναγκασμόν, μού φαίνεται ψυχολογικῶς ἀκατανόητος.

Φυσικὰ ἓνας λαὸς ἦμπορεῖ νὰ ἐξαναγκασθῆ εἰς πολέμους καὶ κατακτήσεις διὰ νὰ διατηρήσῃ τὰ πρότερον κατακτηθέντα ἢ τὴν κυριαρχοῦσαν παγκόσμιον του θέσιν· καὶ ὄντως ὅμοιον συνέβη πολλάκις εἰς τὴν Ῥώμην τῆς ἐποχῆς τῶν αὐτοκρατόρων. Ἀλλ' ἐὰν οὕτω ἓνας λαὸς χωρεῖ πρὸς τὰ ἐμπρὸς ἐπὶ τῆς ὁδοῦ κοσμο-

κρατορίας περισσότερον ἀπὸ ὅ,τι θέλει, τότε τὸν δρόμον τοῦτον, ἐβάδισεν ἀπὸ ἰδικήν του πρωτοβουλίαν καὶ ἡ ἐπιμονος ἐνέργεια μὲ τὴν ὁποίαν τὰ κερδηθέντα διατηροῦνται, ἔστω καὶ μὲ τὰς σκληροτέρας θυσίας, προϋποθέτει μίαν δυναστικὴν θέλησιν μὲ θετικὴν κατεύθυνσιν.

Ἡ θέλησις αὕτη ὅμως ἠμπορεῖ νὰ ἐκφύηται ἀπὸ δύο διαφόρους ῥίζας. Ὡς κύριος σκοπὸς δύναται π. χ. νὰ εἶναι ἡ ἐπιθυμία ὑλικῶν ἀγαθῶν, ὁπότε βεβαίως ἡ δύναμις εἶναι ἀπλοῦν μέσον πρὸς τὸν σκοπὸν, ἢ ἡ τάσις πρὸς τὴν ἐξάπλωσιν τῆς κυριαρχίας καὶ τὴν ἀπόλαυσιν αὐτῆς ταύτης τῆς ἐξουσίας. Μία τρίτη δύναμις, τὴν ὁποίαν θὰ ἠμποροῦσε κανεὶς νὰ σκεφθῆ, εἶναι δι' ἄλλους κατακτητὰς λαοὺς ἴσως ὑπολογίσιμος ἀλλὰ διὰ τὴν Ῥώμην ὄχι: *Ἐννοῶ τὴν χαρὰν εἰς τὸν ἀγῶνα καθ' ἑαυτήν*. Διότι, — καὶ αὐτὸ ἠμπορεῖ νὰ ἠχη ἄκπως παραδόξως, — οἱ Ῥωμαῖοι, ὁ πολεμικώτατος λαὸς τῆς παγκοσμίου ἱστορίας, ἐφ' ὅσον δυνάμεθα ν' ἀνατρέξωμεν εἰς τὸ παρελθόν, οὐδέποτε ὑπῆρξε πολεμοχαρῆς. Ἀπὸ ἐκτίμησιν τοῦ ἀγῶνος καὶ τοῦ πολέμου ὡς τοῦ ὠραιότατου καὶ ὑψίστου ἡρωϊκοῦ ἔργου, ἀπὸ ἐπιθυμίαν πρὸς οἰανδήποτε ὑποκίνδυνον ἐκθεσιν τῆς ζωῆς του, στήθος μὲ στήθος, ἐκ τούτων δὲν εὐρίσκει κανεὶς οὔτε ἴχνος εἰς τοὺς Ῥωμαίους. Ἡ διεξαγωγή τοῦ πολέμου εἶναι δύσκολος ἐργασία εἰς τὴν ὁποίαν ὑποβάλλεται ὁ Ῥωμαῖος πολίτης χάριν τῆς res publica, ὅπως ἀπὸ ἀγάπην πρὸς τὴν res privata μὲ τὸν ἰδῶτα τοῦ προσώπου του ἀροτριᾷ τὴν γῆν.

Ἄλλ' ὁ ἀναγινώσκων τὰς ἀτελευτήτους πολεμικὰς εἰδήσεις τῶν Ῥωμαϊκῶν Χρονικῶν, οὐδέποτε θ' ἀποκομίση τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι ἐξησκήθη καὶ ὁ στοιχειώδης ἐξαναγκασμός, ἵνα καταδειχθῆ ἡ τελεία ἀνδρικὴ ἀξία εἰς αἱματηροὺς πολέμους. Εἶναι δὲ χαρακτηριστικόν, ὅτι καὶ τὰ ἡρωϊκὰ κατορθώματα μερικῶν περὶ τῶν ὁποίων τὰ Χρονικὰ ἐκεῖνα ἀναφέρουν μυθικῶς ἢ ἱστορικῶς πᾶν ἄλλο ἢ τολμηρὰ καὶ ἀπὸ ὑπερπλεονάζουσιν αὐτοπεποιθήσιν προελθούσαι ἐπιθέσεις εἶναι, ἀλλ' ἐκπλήρωσις καθήκοντος περιφρονοῦντος τὸν θάνατον ἢ ὑπεράσπισις τῆς τιμῆς τῶν Ῥωμαϊκῶν ὅπλων ἔναντι τῆς χλευαστικῆς προκλήσεως τοῦ ἐχθροῦ. Πρὸς τὴν ψυχικὴν διάθεσιν, ἡ ὁποία ἐξωτερικεύεται ἐδῶ, ἀνταποκρίνεται τελείως καὶ τὸ ὅτι καὶ τὸ εἰρηρικὸν ἀντίστοιχον τοῦ πολέμου, τὸ κυνήγιον, διὰ τὸν ἀρχαῖον Ῥωμαῖον οὐδὲν θέλητρον εἶχε.

Παραμένει λοιπὸν ἡ πρὸ ὀλίγου καταδειχθεῖσα ἐκλογή μετὰ τῶν δύο: πλεονεξία ἢ ἀρχομανία, ἵνα πολὺ συντόμως εἰπωμεν, ὡς πηγὴ τῆς δυναστικῆς πολιτικῆς. Δὲν ἀμφιβάλλω, ὅτι τὸ οἰκονομικῶς σκέπτεσθαι ἤδη εἰς τοὺς ἀρχαίους Ῥωμαίους ὑπῆρξε πολὺ ἔκδηλον. Εἰς ἱστορικῶς καθαρὸς χρόνους δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν τὴν διαδόσιν του. Ὁ ἀγὼν τῆς οἰκονομικῆς σκέψεως κατὰ τῆς κυρίας πολιτικῆς εἰς τὸν ὁποῖον τέλος αὕτη νικᾷ, εἶναι τὸ κεντρικὸν γεγονός τῆς ἐσωτερικῆς ἱστορίας τῆς Ῥώμης κατὰ τὰς τελευταίας ἑκατονταετηρίδας τῆς Δημοκρατίας. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ὅμως, ἡ ὁποία μᾶς ἀπασχολεῖ ἐδῶ, ἡ νίκη αὕτη εὐρίσκειται ἀκόμη μακρὰν καὶ μάλιστα νομίζω, ὅτι ὁ ἀγὼν δὲν ἔχει ἀκόμη πραγματικῶς ἐκτραγῆ. Ἀπαλλίξατέ με τῆς προσαγωγῆς ἀποδείξεως πρὸς τοῦτο, ἡ ὁποία θὰ ἀπῆτει ὅλως ἰδιαιτέραν ἔρευναν, ἀλλ' ἐλπίζω καὶ ἄνευ ταύτης ἡ περαιτέρω μου λεπτομερῆς ἐξιτόρησις νὰ σᾶς πείσῃ, ὅτι δὲν ἦτο ὑλικὴ εὐπορία, ἀλλ' ἄλλο τι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐκίνει τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ ἀρχαίου Ῥωμαίου καὶ ἐνέτεινε ὅλας τὰς δυνάμεις τῆς θελήσεώς του.

Ἄς ἀναπαραστήσωμεν κατὰ πρῶτον τὸν στενωτάτον κύκλον τῆς κοινότητος, τὴν οἰκογένειαν. Εἰς τὴν Ῥώμην μέχρι τῶν νεωτάτων χρόνων ἦτο αὕτη στερεῶς συνδεδεμένη ὡς μία πολιτεία ἐν μικρῷ καὶ μάλιστα ἀπολύτως μοναρχικῆ πολιτεία. Ὁ οἰκογενειάρχης εἶναι συνάμα οἰκοδεσπότης ὑπὸ τὴν εὐρυτάτην σημασίαν τῆς λέξεως. Εἰς τὴν οἰκογένειαν δὲν συγκαταλέγονται οἱ ἐξ αἵματος συγγενεῖς, οἵτινες δὲν ὑπάγονται εἰς τὴν οἰκοδεσποτικὴν ἐξουσίαν π.χ. οἱ ἀνεξάρτητοι ἀδελφοί, ὑπάγεται ὅμως τὸ ὑπηρετικὸν προσωπικόν· famulus δηλοῖ τὸν ὑπηρέτην. Ἡ διοικητικὴ ἐξουσία τοῦ πατρὸς εἶναι κατὰ τὸν νόμον ἀπεριόριστος καὶ ἐπὶ τοῦ ὠρίμου υἱοῦ, ἐξακολουθεῖ μέχρι τοῦ θανάτου καὶ ἐπιτρέπεται ὁ πατήρ νὰ πωλῆ τὸν υἱόν του ὡς σκλάβον. Λοιπὸν ἡ Ῥωμαϊκὴ οἰκιακὴ διάταξις, ὅπως καὶ ἡ Ῥωμαϊκὴ στρατιωτικὴ στηρίζονται, ἀφ' ἐνὸς μὲν ἐπὶ ἀπολύτου κυριαρχίας, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐπὶ ἀπολύτου ὑποταγῆς καὶ στερησεως τοῦ ἐγῶ: ἡ disciplina domestica εἶναι τὸ ἀντίστοιχον τῆς disciplina militaris. Ὑπομνησικῶς ἐκεῖνον τὸν χιλίαρχον τοῦ Κάτωνος ὁ ὁποῖος ἠθέλησε νὰ θυσιασθῆ διὰ τὴν res publica καὶ τὸν ἀρχηγόν του. Καὶ ἡ σχέσις τοῦ κυρίου πρὸς τὸν σκλάβον εἰς τὴν Ῥώμην ἦτο τι αὐστηρότερον παρὰ εἰς τὰς Ἀθήνας, τοῦλάχιστον εἰς τὰς Ἀθήνας τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, ὅπως ἄριστα

μᾶς ἀπεικονίζει ἡ ἐξῆς ἰδιορρυθμία: Εἰς τὰς ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ μεταφρασθείσας καὶ μετ' ἑλληνικὴν ἐνδυμασίαν παιχθείσας κωμωδίας τοῦ Πλαύτου καὶ Τερεντίου εἶναι συνηθέστατον, ὅτι ὁ σκλάβος ὑπερβάλλει τὸν κύριόν του εἰς εὐφυΐαν καὶ ἀστειότητα. Εἰς τὴν *comœdia togata*, ἡ ὁποία ἐπαίχτετο εἰς κύκλους ῥωμαίων πολιτῶν δὲν ἐπετρέπετο, ὅπως μᾶς παραδίδεται, νὰ γίνηται παρόμοιον. Πρὸς τοῦτο συμφωνεῖ ἄριστα τὸ ὅτι εἰς τὰς ὁδηγίας, τὰς ὁποίας Κάτων ὁ πρεσβύτερος δίδει εἰς τὸ ἐγχειρίδιον τῆς ἀγρονομίας του διὰ τὸν διοικητὴν ἀγροτικοῦ κτήματος, ὑπάρχει καὶ ἡ ἐξῆς: ὅτι ὁ σκλάβος δὲν πρέπει νὰ φαντάζεται, ὅτι εἶναι εὐφύτερος τοῦ κυρίου του. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐπίστευον εἰς τὴν Ῥώμην, ὅτι δύνανται νὰ ἐπιβάλλωνται.

Ἐκτὸς τοῦ κύκλου τῆς πατρικῆς ἀρμοδιότητος ὁ Ῥωμαῖος εἶναι ἐλεύθερος καὶ ἀγρυπνεῖ ἀυστηρότατα δι' αὐτὴν τὴν ἐλευθερίαν. Ἄλλ' ὑποτασσόμενος εἰς τὴν ἐπιταγὴν τοῦ «ἀνωτέρου», τοῦ ἄρχοντος, δὲν αἰσθάνεται, ὅτι ἐκ τούτου περιορίζεται ἡ ἐλευθερία του, διότι αὐτὸς ὁ ἄρχων διατάσσει δυνάμει ἀρμοδιότητος μεταβιβασθείσης αὐτῷ δι' ἐλευθέρων λαϊκῶν ἐκλογῶν καὶ συνδεδεμένης μετὰ τοὺς ὑπὸ τοῦ λαοῦ δοθέντας νόμους καὶ περὶ τῆς ὁποίας ἀρμοδιότητος προὔποτίθεται, ὅτι μόνον διὰ τὸ καλὸν τοῦ λαοῦ ἐξασκεῖται. Εἰς πᾶσαν προσπάθειαν, ἣτις ἀπέβλεπεν εἰς ἀπόκτησιν δυνάμεως ἀνωτέρας τῆς τῶν συμπολιτῶν δι' ἄλλης ὁδοῦ π. χ. διὰ συσσωρεύσεως μεγάλου πλούτου καὶ πολὺ ὀλιγώτερον δι' ἐξασκήσεως βίας, ἀντεπεξῆλθεν ὁ ῥωμαϊκὸς λαὸς μετὰ ἄγρια ἐπακόλουθα καὶ ἄκραν δυσπιστίαν. Ἄλλὰ καὶ τοιαῦτα ἀπόπειραι κατὰ τοὺς ἀρχαιότερους χρόνους ἢ οὐδέποτε ἢ σπανιώτατα ἐπεχειρήθησαν. Ἡ ἄνοδος εἰς τὴν δυνάμιν δηλαδὴ εἰς τὴν ἐξουσίαν καὶ κατὰ τὸ τέλος τῆς σταδιοδρομίας εἰς τὴν ὑπατείαν ἀποτελεῖ τὸν στόχον τῆς φιλοδοξίας τοῦ Ῥωμαίου, ἀλλ' ὑπὸ τὸν περιορισμόν, ὅτι ἢ πρὸς ἐλευθερίαν ὁρμὴ τοῦ ἀτόμου ἀναγνωρίζει ὡς ὄριόν της τὴν πρὸς ἐλευθερίαν ὁρμὴν τῶν λοιπῶν. Δὲν εἶναι δὲ ἀνάγκη νὰ τονίσωμεν πολὺ τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦτο γνώρισμα τῆς ῥωμαϊκῆς ψυχῆς, διὰ ν' ἀναμετρήσωμεν τὴν ἀπόκρημνον ἄβυσσον, ἡ ὁποία χωρίζει τὴν ῥωμαϊκὴν ζωὴν καὶ προσπάθειαν, π.χ. ἀπὸ τὴν ἰδικὴν μας. Ἐὰν σήμερον ὁ μέγας ἰατρός χιλιάδων, αἵτινες ὀφείλουσαν εἰς αὐτὸν τὴν ὑγίαν, ἴσως τὴν ζωὴν, λατρεύεται ὡς εὐεργέτης, ἐὰν ὅμοιοι σκοποὶ ὥραιας φιλοδοξίας προσνεύουν τὸν διδάσκαλον, τὸν ἱε-

ροκήρυκα, τὸν καλλιτέχνην, τὸν ἐπιχειρηματίαν, διὰ τὸν Ῥωμαῖον, ὁ ὁποῖος θέλει ν' ἀνυψωθῆ ἀπὸ τὴν μᾶζαν τοῦ λαοῦ, ἓνας μόνον σκοπὸς ὑπάρχει πρὸ αὐτοῦ: ἡ «ἀρχή», ἡ διὰ νὰ τὸ ἐννοήσωμεν βαθύτερον κατ' οὐσίαν ὄχι αὐτὴ ἡ ἀρχή, ἡ ὁποία πάντοτε διαρκεῖ μόνον ἐν ἔτος καὶ ἡ ὁποία καὶ ἂν ἐπαναλαμβάνεται καὶ τέσσαρας καὶ πέντε φορὰς εἶναι ἀνεπαρκῆς ὡς σκοπὸς μιᾶς ζωῆς, ἀλλ' ἡ ἐπίτευξις ἐπικρατήσεως, ἡ ἀναγνώρισις ὑπὸ τῶν συμπολιτῶν του, ἡ ὁποία ἐκδηλοῦται κατὰ τὴν ἐκλογὴν καὶ ἡ ὁποία παραμένει ὡς κτήμα ἀναπαλλοτρίωτον καὶ ὅταν ἀκόμη ὁ κάτοχος του ἔχει ἀποβάλει πρὸ πολλοῦ τοὺς τίτλους του. Τοῦτο ἐκδηλώνεται εἰς τὸ ὅτι ἡ «ἀρχή» ἐπὶ μακρὸν χρόνον κατὰ συνήθειαν, ἀργότερον δὲ καὶ διὰ νόμου ἀνοίγει τὴν εἴσοδον πρὸς τὴν σύγκλητον καὶ οὕτως ἐξασφαλίζει τὴν ἐν γένει ἰσόβιον συμμετοχὴν εἰς τὸ ἀνώτατον πολιτικὸν σωματεῖον τοῦ κράτους ἐντὸς τοῦ ὁποίου πάλιν διαβαθμίζεται ἀναλόγως τοῦ ὕψους τοῦ ἀξιώματος, τὸ ὁποῖον τελευταίως κατεῖχεν ὁ νεοεισελθὼν εἰς τὴν Σύγκλητον, ἡ περιοπὴ καὶ τὸ γόητρον καὶ ἐπομένως ἡ ἐπιρροὴ καὶ ἡ δυνάμις του. Ἐφρόντισαν ὅμως ἐπίσης κατὰ μοναδικὸν τρόπον, ἵνα ἡ ἀπαξ ἀποκτηθεῖσα τιμὴ ἐπιζῆ καὶ πέραν τοῦ τάφου: Οἱ ἐπιζῶντες συγγενεῖς ἤδη κατὰ τὴν ἀρχαιότεραν ἐποχὴν, ἐφ' ὅσον γενικῶς μᾶς πληροφοροῦν αἱ σφζόμενα ῥωμαϊκαὶ ἐπιτάφιοι ἐπιγραφαί, προσέθετον ἐπὶ τῆς ἐπιτυμβίου πλακὸς παρὰ τὸ ὄνομα ὀλόκληρον τὴν ὑπαλληλικὴν σταδιοδρομίαν τοῦ θανόντος — πρᾶγμα τὸ ὁποῖον κανεῖς Ἑλλήν ἴσως δὲν θὰ διανοεῖτο — ἀλλὰ πέραν τούτου τὸ ἀξίωμα τῆς ἀγορανομίας τῆς δευτέρας βαθμίδος τῆς σταδιοδρομίας ταύτης παρεῖχεν εἰς τὸν κάτοχόν της τὸ δικαίωμα τῶν *εἰκόνων*, δηλαδὴ τὸ δικαίωμα νὰ τοποθετήσῃ εἰς τὸ *Atrium* τῆς οἰκίας του τὴν κηρίνην προτομὴν του. Ὁ ἀριθμὸς τοιούτων εἰκόνων αὐξανόμενος ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν ἀπετέλει τὸ καύχημα τῆς γενεᾶς καὶ εἰς πᾶσαν ἐκφορὰν τοῦ νεκροῦ ἐνὸς μέλους τῆς οἰκογενείας συνώδευον τὴν νεκρικὴν πομπὴν αἱ εἰκόνες αὐταὶ βασταζόμεναι ἀπὸ εἰκονοφόρους, ἵνα προκαλοῦν τὸν σεβασμὸν καὶ θαυμασμὸν τῶν θεατῶν, ὅπως περιγράφει τὸ πρᾶγμα ὁ Πολύβιος, συγκληθεὶς καὶ αὐτὸς ἀπὸ τὴν ἀσυγκρίτως ἐντυπωτικὴν ταύτην διοργάνωσιν, ἡ ὁποία ὅμως καθ' ἑαυτὴν ἀναγκαστικῶς ἐνεποίει εἰς τοὺς Ἑλληνας ἐντύπωσιν πρωτογόνως βαρβαρικὴν.

Διὰ νὰ ἐκτιμήσωμεν ἀρκούντως τὴν ῥωμαϊκὴν ψυχὴν ἀπὸ

τὴν δύναμιν τῆς πολιτικῆς ταύτης φιλοδοξίας δὲν μᾶς εἶναι εὐ-
κολον. Διὰ τὰ νὰ σαῶ διασαφηνίσω δὲ τὰ πράγματα τελείως θὰ
ἔπρεπε νὰ καταδείξω, π.χ. πῶς ἀκόμη οἱ ἄνδρες τῆς παρακμα-
ζούσης Δημοκρατίας, ἔφ' ὅσον ἦσαν ὀπαδοὶ τοῦ ἀρχαίου ῥωμαϊ-
κοῦ τρόπου, ὅπως π.χ. ὁ Κικέρων, ὁ ὁποῖος διὰ τὰ ῥωμαϊκὰ
πράγματα ἦτο ἐλευθερόφρων καὶ οὐχὶ περιορισμένων ἀντιλή-
ψεων, κατείχοντο ἀκριβῶς ὑπὸ τῆς φιλοδοξίας ταύτης. Θὰ ἦτο
ἀνάγκη νὰ ἐκθέσω τὰ ποικίλα ἀποτελέσματα, τὰ ὁποῖα συνεπά-
γεται ἡ φιλοδοξία αὕτη διὰ τὴν ὅλην ζωὴν τοῦ πολιτευομένου
Ῥωμαίου καλῆς οἰκογενείας: Ἡ προσπάθεια, ἵνα δι' ὑπηρεσιῶν,
τὰς ὁποίας προσφέρει εἰς τοὺς εἰς ἐπίπεδον κατώτερον αὐτοῦ
ἰσταμένους, ἐξαρτήσῃ ἀπὸ τὸν ἑαυτὸν του ἕνα μέγαν κατὰ
τὸ δυνατόν ἀριθμὸν πολιτῶν, νὰ ἀποτελέσῃ περὶ αὐτὸν ἕνα
εἶδος ἀκολουθίας, ἡ ὁποία ἔπειτα κατὰ τὰς ἐκλογὰς εὐρίσκεται
εἰς τὴν διάθεσίν του, — εἰς τὴν μορφὴν ταύτην τοῦ πελάτου καὶ
τοῦ προστάτου περιορίζονται κατ' οὐσίαν αἱ ἐκδηλώσεις τῆς
κοινωνικῆς κατευθύνσεως — τὸ ἔθιμον νὰ ἐπιδεικνύῃ τὴν ἀκο-
λουθίαν του ταύτην ἐμφανιζόμενος εἰς τὸ Forum μὲ πολυά-
ριθμον συνοδείαν, ν' ἀνοίγῃ τὸ Atrium τοῦ οἴκου του καθ' ἡμέ-
ραν εἰς τὰ πλήθη τῶν πρῶτων ἐπισκεπτῶν ἀπὸ τὰ ὁποῖα πλημ-
μυρίζει ὁ οἶκός του, πάντα ταῦτα ἀνευρίσκομεν τὸ πρῶτον σαφῶς
κατὰ τοὺς χρόνους τῆς παρακμῆς, τὰ ὁποῖα ὅμως ὡς πρὸς τὴν
ὑφὴν των, ἀνάγονται εἰς πολὺ ἀρχαιοτέρους χρόνους. Ἡ δη-
τορεία μοναδικῶς ἐκτιμηθεῖσα καὶ δραστηρίως καλλιεργηθεῖσα
εἰς τὴν ἀρχαίαν Ῥώμην ἀπὸ ὅλας τὰς τέχνας τοῦ λόγου,
ἐξυπηρετεῖ τὴν πολιτικὴν ταύτην φιλοδοξίαν, διότι βοηθεῖ
εἰς τὸ νὰ κερδίσουν οἱ προστάται τὰς δίκας τῶν πελατῶν
καὶ νὰ ἐπιβληθοῦν εἰς τὸν λαόν. Ἡ ποίησις εὐθύς ὡς ἐκ τῆς
Ἑλλάδος παραληφθεῖσα, ἐξετιμήθη, τίθεται εἰς τὴν ὑπηρε-
σίαν τῆς φιλοδοξίας ταύτης, διότι ἐκτὸς τοῦ ὅτι χρησιμοποιεῖται
πρὸς διασκέδασιν τοῦ λαοῦ διὰ τῶν δραματικῶν παραστάσεων
τὰς ὁποίας διωργάνωνεν ὁ ἄρχων, ἀναλαμβάνει ὡς κύριον ἔργον
τῆς ὑπὸ τὴν μορφὴν τοῦ ἱστορικοῦ ἔπους τὴν ἐξύμνησιν τῶν
κατορθωμάτων τῶν ῥωμαίων πολιτικῶν καὶ στρατηγῶν. Ἄλλ'
ἀρκετὰ εἶπομεν περὶ τῶν τοιούτων ἐκφάνσεων τοῦ ῥωμαϊ-
κοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον ὑποθέτω, ὅτι κατέστη πλέον σα-
φές. Τοῦτο δὲ εἶναι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον μᾶς ἐνδιαφέρει πρὸ
παντὸς ἐδῶ. Ἐὰν ὁ populus Romanus διαθέτει τόσα μέ-

σα, ὥστε νὰ ἱκανοποιῇ τὴν φιλοδοξίαν καὶ δι' αὐτοῦ νὰ
παρέχῃ τὸ μέγιστον ἐπίγειον ἀγαθόν, εἶναι φυσικῶς ἐπόμε-
νον, ὅτι ἡ προσπάθεια νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὴν res publica καὶ δι'
αὐτοῦ νὰ κερδίσῃ δικαίωμα εἰς τὴν ποθουμένην ἀμοιβήν, πρέ-
πει ν' ἀποτελῇ τὸν πόθον τῆς ὅλης ζωῆς τοῦ Ῥωμαίου, ὁ ὁ-
ποῖος δὲν ἐνδιαφέρεται μόνον διὰ τὰ τοῦ οἴκου του. Ὅ,τι δήποτε
ἀπὸ πολιτικὴν ἱκανότητα ἐκοιμάτο κάπου, ἔπρεπε κατ' αὐτὸν
τὸν τρόπον ν' ἀφυπνισθῇ, πᾶσα δύναμις, ἡ ὁποία ἦτο κρυμμένη
ἔπρεπε οὕτω ν' ἀποκαλυφθῇ καὶ ν' ἀχθῇ εἰς τὴν ὑψίστην ἔν-
τασιν διὰ τὴν ὑπηρεσίαν τῆς res publica. Ἡ ἀνωτάτη ἀξία,
τὴν ὁποίαν ὁ Ῥωμαῖος ἐπιδιώκει ὡς ἄτομον διὰ τὸ ἴδιον ἐγώ
του τοῦ ὑποδεικνύει ἀκριβῶς τὸν ἴδιον δρόμον, ὁ ὁποῖος θὰ τὸ
ἦγεν εἰς τὴν μετ' αὐταπαρνήσεως ἀφοσίωσιν πρὸς τὴν res pu-
blica. Γνωρίζετε, ἀξιότιμοι ἀκροαταί, ὅτι ἡ πολιτικὴ δρᾶσις εἰς
ὀλίγους μόνον λαοὺς καὶ σπανίως διέθεσεν ἐξ ἴσου ἰσχυρὰ δολώ-
ματα.

Τώρα δέ, ἐὰν φαντασθῶμεν τὴν πολιτικὴν φιλοδοξίαν,
τὴν ὁποίαν διατρέφει ἕκαστος Ῥωμαῖος διὰ τὸ ἄτομον του καὶ
τὴν γενεάν του ἐντὸς τῆς ῥωμαϊκῆς κοινότητος τῶν πολιτῶν, με-
ταφερομένην εἰς ὅλον τὸν λαόν, τὴν δὲ θέσιν του ἐντὸς τῆς
κοινότητος τῶν ἐθνῶν, τότε τὸ πρῶτον θὰ ἐννοήσωμεν καλῶς
τὴν ἐξαιρετικὴν θέσιν τοῦ λαοῦ τούτου. Εἶναι αὐτονόητον, ὅτι ἡ
ἀξίωσις ἐπὶ τῆς κοσμοκρατορίας, ἡ ἰδέα τοῦ imperium Roma-
num, ὡς παγκοσμίου κράτους, ἐχρειάσθη αἰῶνας διὰ νὰ κατα-
στῇ τελείως συνειδητὴ καὶ τὸ ἐνωρίτερον μετὰ τὴν τελειωτικὴν
νίκην κατὰ τῆς Καρχηδόνας εἰς τὸν ἀννιβιακὸν πόλεμον δυνα-
τὸν νὰ ἐπηρεάσθησαν μερικοὶ ἰδίως προορατικοὶ καὶ ἐξέχοντες
πολιτικοὶ εἰς τὴν πολιτικὴν των δρᾶσιν ὑπὸ τῆς ἰδέας ταύτης. Ἄλλ'
ἤμπορεῖ κανεὶς νομίζω νὰ εἴπῃ, ὅτι τὸ σπέρμα τῆς ἰδέας ταύτης
ἦτο ἐναποτεθειμένον εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ῥωμαϊκοῦ λαοῦ, ἔφ'
ὅσον δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν ἀναδρομικῶς τὰ περω-
μένα του. Θαυμασιώτατον φαινόμενον, τοῦ ὁποίου τὰ βαθύτατα
αἷτια δὲν κουράζεται κανεὶς νὰ συλλογίζηται, εἶναι ἡ τελεία μόνωσις
τῆς Ῥώμης, τὴν ὁποίαν διετήρησεν ἀνέκαθεν. Εἶναι περιέργως
βαθυστόχαστον χαρακτηριστικὸν τοῦ μύθου τῆς ἰδρύσεως τῆς
Ῥώμης, ὅτι ἡ νέα κοινότης, ἡ ὁποία ἰδρύθη ὑπὸ τινος υἱοῦ τῶν
Θεῶν — καὶ ἐπομένως ὡς ἐκ τοῦ ἰδρυτοῦ τῆς ἡδὴ δὲν εἶναι ὀι-
ζωμένη εἰς μίαν ἄλλην ἐθνικότητα — εὐθύς ἐκ τῆς πρώτης ἀρ-

χῆς τίθεται εἰς ἐχθρικὴν ἀντίθεσιν πρὸς ὅλους τοὺς γείτονας.

Ἡ κοινότης αὕτη λατινικοῦ αἵματος, ἄνκαι ἴσως μὲ ἰσχυρὰν ἐτρονσικὴν πρόσμειν οὐδέποτε συγκατέλεξεν ἑαυτὴν εἰς τοὺς Latini. Ἰσταται ἀπέναντι τοῦ συνδέσμου τῶν λατινικῶν πόλεων ὡς χωριστὴ δύναμις, ἠνωμένη μὲ αὐτὸν εἰς μίαν θρησκευτικὴν καὶ πολιτικὴν κοινότητα, ἀλλὰ κατέχουσα μίαν προέχουσαν θέσιν ὑπὸ ἔποψιν δυνάμεως, τὴν ὁποίαν θὰ ἐκέρδισεν εἰς ἀρχαιοτάτους χρόνους καὶ διαρκῶς διετήρησε. Καὶ ἔκτοτε ἡ Ῥώμη βαδίζει πρὸς τὰ ἔμπροσ τὸ ἐπὶ ἑκατονταετηρίδας διαρκέσαν πρῶτον μέγα τμήμα τοῦ δρόμου τῆς, ὁ ὁποῖος ἄγει εἰς τὴν ἔνωσιν τῆς Ἰταλίας: Εἰς μίαν ἔνωσιν καθ' ἣν ὅλαι αἱ ἰταλικαὶ πόλεις καὶ ὅλα τὰ ἰταλικά φῦλα ὀνομάζονται σύμμαχοι τῆς Ῥώμης, ἀλλὰ καθ' οὐσίαν εἶναι ὑπήκοοί τῆς. Καὶ οὕτω ἔπειτα ἐξακολουθεῖ μέχρι τῆς δευτέρας μεγάλης κρίσεως, τῆς ὑποταγῆς τῆς Καρχηδόνας, ἡ ὁποία θὰ ἦτο πολὺ πρόθυμος νὰ διανεμηθῆ τὴν κυριαρχίαν τῆς δυτικῆς θαλάσσης μὲ τὴν Ῥώμην, ἐὰν αὕτη ἦτο σύμφωνος εἰς μίαν τοιαύτην διανομήν. Ἀλλὰ θὰ ἦτο ὄντως ἀνυπόφορον εἰς τοὺς Ῥωμαίους αὐτοὺς νὰ ἀνεχθοῦν ὡς ἰσάξιον πλησίον των καὶ πολὺ ὀλιγώτερον ἀνώτερόν των ἓνα λαὸν μὲ τὸν ὁποῖον κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀναπτύξεώς των συνεκρούσθησαν. Εἰς πᾶσαν σύγκρουσιν δὲν ἠσυχάζουν μέχρις ὅτου ἐπιβληθοῦν ὡς οἱ ἀνώτεροι, οἱ ἰσχυρότεροι, διότι εἶναι ἀκραδάντως πεπεισμένοι, ὅτι εἶναι οἱ ἰσχυρότεροι καὶ συνεπῶς οἱ ἐνδεδειγμένοι διὰ τὴν κυριαρχίαν. Ὁ Βιργίλιος ἐξαγγέλλει τοῦτο εἰς μίαν μεγαλοπρεπῆ, ὑπὸ ἐθνικῆς ὑπερηφανείας διαφωτισμένην εἰσαγωγικὴν εἰκόνα τῆς Αἰνείαδος πρὸ τῆς ἰδρύσεως τῆς Ῥώμης ἤδη ὡς τὴν θέλησιν τῆς μοῖρας, ἵνα ἡ πόλις αὕτη ἐξουσιάζῃ τῆς Οἰκουμένης. Ἀλλ' ἡ μοῖρα αὕτη οὐδὲν ἄλλο ἦτο παρὰ ἡ θέλησις αὐτοῦ τοῦ λαοῦ. Ὁ civis Romanus θεωρεῖ ἑαυτὸν δυνάμει τοῦ πολιτικοῦ αὐτοῦ δικαιώματος καὶ μόνον ἀνώτερον παντὸς ἄλλου κατοίκου τῆς γῆς καὶ εἶχε τὴν ἀντίληψιν ταύτην πολὺ πρὶν ἢ μεγάλης δυνάμεως θέσις τῆς Ῥώμης τοῦ δώσει ἀντικειμενικὸν δικαίωμα πρὸς τοῦτο. Ἡ Ῥώμη, ἐν ἀντιθέσει π.χ. πρὸς τὰς Ἑλληνικὰς πόλεις ἐνέμεινεν ἀπαρραβίασιος εἰς τοῦτο, ἔτι, μὲ τὸ πολιτικὸν τοῦτο δικαίωμα, μὲ καμμίαν ἀπὸ τὰς ἄλλας κοινότητας δὲν ἠμπορεῖ νὰ ἐνωθῆ. Δὲν ὑπῆρξεν, ἰδίως κατὰ τοὺς πρῶτους χρόνους, καθόλου ἰδιαιτέρως σκληρὰ ὡς πρὸς τὴν παραδοχὴν ξένων μεταξὺ

τῶν Ῥωμαίων πολιτῶν· ἀλλὰ πᾶς σκλάβος, καὶ βαρβαρικῆς καταγωγῆς ἀκόμη, ἀπλῶς διὰ τῆς πράξεως τῆς ἀπελευθερώσεως ἔγινε Ῥωμαῖος πολίτης. Ἡ Ῥώμη εἶχεν ἐμπιστοσύνην, ὅτι ὁ νέηλος θὰ γίνῃ πράγματι Ῥωμαῖος. Καὶ ἡ Ῥώμη ἰδίως χάρις εἰς τὸν στερεὸν ἐθνικὸν τῆς σύνδεσμον καὶ ἰσχυρὰν ἐθνικὴν συνείδησιν ἀπέδειξε μίαν ἐκπληκτικὴν ἰκανότητα εἰς τὸ νὰ συγκεράσῃ εἰς ἀμάλαγμα ξένον αἷμα μὲ τὸ ἰδικόν τῆς, καὶ μίαν ἐπίσης ἐκπληκτικὴν ἀνθεκτικὴν δύναμιν κατὰ τῆς προσπαθείας νὰ περιέλθῃ εἰς φυλὴν ξένης καταγωγῆς. Αἱ ἀνὰ τὴν Ἰταλίαν ἐξαπλωθεῖσαι ἀποικίαι τῶν Ῥωμαίων πολιτῶν διετήρησαν συνεχῶς τὴν ἐθνικότητά των καὶ οὐδέποτε μία τῶν ἀποικιῶν τούτων ἦλθε μετὰ τῶν περιοίκων ἐναντίον τῆς Ῥώμης, ἄνκαι συχνὰ εἶχον νὰ ὑποφέρουν τόσα δεινὰ ὑπὸ τὴν πίεσιν τοῦ πολέμου. Ἀπὸ τὴν ἱστορίαν τῆς ἀρχαίας Ῥώμης λείπουν αἱ ἀτιμωτικαὶ ἐκείναι περιπτώσεις, αἱ ὁποῖαι εἶναι τόσον συχναὶ εἰς τὰς ἑλληνικὰς Δημοκρατίας, ὅτι ἐξόριστοι συμπράττουν μὲ τὸν ἐχθρὸν τῆς πατρίδος ἢ τῇ βοήθειά του ζητοῦν νὰ ἐκβιάσουν τὴν ἐπάνοδον. Μάλιστα ὁ μῦθος, χωρὶς νὰ στηρίζηται εἰς πραγματικὴν παράδοσιν, ἐδημιούργησε τὴν πολὺ ἐντυπωτικὴν μορφὴν ἐνὸς Κοριοιολανοῦ, ἀλλὰ διὰ νὰ δείξῃ, ὅτι εἶναι ἀδύνατον εἰς τὸν Ῥωμαῖον νὰ διαπράξῃ τόσον αἰσχρὰν προδοσίαν, παρουσιάζει τὸν Κοριοιολανὸν ἐπιστρέφοντα πρὸ τῶν τειχῶν τῆς Ῥώμης, ἀφοῦ μητέρα καὶ σύζυγος τὸν συμβουλεύουν εἰς τὸ καθῆκόν του, καὶ ἀπέναντί του ἴσταται τρόπον τινὰ τὸ πρότυπον τοῦ Camillus, ὁ ὁποῖος οὐδεμίαν στιγμὴν διστάζει νὰ δανείσῃ τὸν νικητὴν βραχιονά του εἰς τὴν δεινῶς βασανιζομένην πόλιν, ἄνκαι ὁ λαὸς του τὸν ἐπλήρωσε μὲ τὴν χειρόστην ἀχαριστίαν καὶ τὸν ἐκακοκάρδισε πικρότατα.

Ἀκόμη εἰς τὰς ἡμέρας τῆς καταπτώσεως ἐθνικοῦ φρονήματος κατὰ τοὺς τελευταίους ἀγῶνας τῆς Δημοκρατίας εἰς τὴν ἀμιλλαν διὰ τὴν εὐνοίαν τῆς δημοσίας γνώμης, τὸ τελεσφορώτατον ὄπλον τοῦ Ὁκταβιανοῦ κατὰ τοῦ Ἀντωνίου ὑπῆρξε, τὸ ὅτι τελευταίως αὐτὸς (ὁ Ἀντώνιος) ἐπὶ τοσοῦτον εἶχε λησμονήσει τὴν τιμὴν του ὡς Ῥωμαίου, ὥστε συνέπραξε μὲ τὸν ἐχθρὸν τῆς πατρίδος, τὴν αἰγυπτίαν Βασιλίσαν. Ὁ Αὔγουστος δὲ ὑπῆρξεν ἐπίσης ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος τελείως καταπεσόντα λαὸν προσεπάθει νὰ ἀνυψώσῃ εἰς τὸ ἀρχαῖον ὕψος ἀνάπτων ἀπὸ τὴν σιὰχτην καλαϊᾶς Ῥωμαϊκῆς ὑπερηφανείας τοὺς σχεδὸν σβυσμέ-

νους σπινθήρας εἰς νέαν λαμπρὰν φλόγα. Ἄλλ' εἰς μάτην. Οἱ ἄριστοι ὅμως τῆς ἐποχῆς του ἐστάθησαν παρὰ τὸ πλευρόν του καὶ ἡ ῥωμαϊκὴ ποίησις ἐκ τῆς προσπαθείας ταύτης πρὸς πρόοδον ἐκέρδισε τὰς ἀρίστας δυνάμεις διὰ τὴν ὑψίστην ἀνάδειξίν της. Τότε καὶ εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν ιδέαν τῆς κυριαρχίας ἐδόθη τρόπος τινὰ ἢ τελευταία εὐλογία καὶ ἕνας ιδεώδης μισθός, ὅταν ἐξεδηλώθη ὡς ἡ θέλησις τῆς θείας προνοίας τὸ νὰ κυριαρχῇ ἐπὶ τοῦ σύμπαντος ἡ Ῥώμη, διὰ νὰ δίδῃ εἰς αὐτὸ τὴν εἰρήνην. «Tu regere imperio populos Romane memento, haec tibi erunt artes, pacique imponere morem, parcere subjectis et debellare superbos». «Σὺ εἶσαι Ῥωμαῖος. Τὸ ἐπάγγελμά σου ἄς εἶναι νὰ κυβερνᾷς τὸν κόσμον, διότι σὺ εἶσαι ὁ Κύριός του. Ἐν καιρῷ εἰρήνης δίδε πολιτισμὸν καὶ νόμους, δίδε χάριν εἰς ἐκείνους, οἱ ὅποιοι ὑποτάσσονται καὶ ἐν καιρῷ πολέμου θραῦε τὴν στασιαστικὴν ἀντίστασιν.

Οὕτως ἀφήνει ὁ Βιργίλιος τὸ πνεῦμα τοῦ γέροντος Ἀγχίσου νὰ συμβουλευσῇ προφητικῶς τοὺς ἀπογόνους του, τοὺς μέλλοντας Ῥωμαῖους. Ὑπάρχει μεγάλη ἀπόστασις ἀπὸ τὴν πάνοπλον κοινότητα τῶν ἐπτὰ λόφων, ἡ ὁποία μὲ κόπον μένει κυρία τῶν ἐπιτιθεμένων γειτονικῶν μικροπόλεων, μέχρι τοῦ παγκοσμίου κράτους τοῦ Αὐγούστου. Ἄλλὰ φαίνεται, ὡς νὰ εἶχον φέρῃ μεθ' ἑαυτῶν οἱ Ῥωμαῖοι καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς ὁδοῦ ταύτης ἐκείνο τὸ «tu regere imperio populos Romane memento» ὡς ἕνα νόμον τοῦ εἶναί των.

Καὶ ἤδη ὑπελείφθη μοι ν' ἀποδείξω, πῶς ἐξεπλήρωσεν ἡ Ῥώμη τὸν δεύτερον ὄρον, τὸν ὁποῖον πρὸ μικροῦ ἀνέφερα ἤτοι νὰ κερδίσῃ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ ταύτης τοὺς ἀξίους ὁδηγοὺς καὶ νὰ δημιουργήσῃ τὴν δυνατότητα εἰς αὐτοὺς νὰ ἐκτελέσουν τὸ καθήκον των ὡς ὁδηγοὶ πρὸς τὸ καλὸν τῆς res publica. Διὰ νὰ πραγματοποιθῶ τοῦτο ἐν ταῖς λεπτομερείαις του δὲν θὰ ἐχρειάζετο τίποτε ἄλλο ἀπὸ τοῦ νὰ μεταφέρω τὸ κοινὸν ῥωμαϊκὸν πολιτικὸν δίκαιον εἰς τὴν ψυχικὴν συγκρότησιν αὐτῶν, οἱ ὅποιοι τὸ ἐθέσπισαν· πρέπει δὲ νὰ περιορισθῶ εἰς τὴν δῆλωσιν μερικῶν γεγονότων, τὰ ὁποῖα μοὶ φαίνονται ὡς τὰ σπουδαιότατα.

Ὁ ῥωμαϊκὸς λαός, ὁ ὁποῖος, ὑπὲρ πάντα ἄλλον λαὸν ὑπῆρξεν ὑπερήφανος διὰ τὴν ἐλευθερίαν του, οὐδέποτε ἠθέλησε τὴν ἐλευθερίαν ταύτην νὰ θεωρήσῃ εὐρισκομένην εἰς τὸ νὰ κυβερνήσῃ αὐτὸς ἑαυτόν, ἀλλ' εἰς τὸ νὰ ἐκλέγῃ ἐκείνους ὑπὸ

τῶν ὁποίων ἤθελε νὰ κυβερνηθῇ, ν' ἀφήσῃ δὲ εἰς αὐτοὺς ἔπειτα καὶ τὸ ἀναγκαῖον ἐλεύθερον ἔδαφος πρὸς διακυβέρνησίν του. Ἡ Ῥώμη εἰς τοὺς ἄνδρας τούτους τῆς ἐκλογῆς της ἔχει παραχωρήσῃ ὄχι μόνον τὴν Κυβέρνησιν, ἀλλὰ τὸ πολιτεύεσθαι ἐν γένει. Διότι πολιτικὸς ἐν Ῥώμῃ εἶναι μόνον ὁ ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἐκλεγείς ὑπάλληλος τὸ πρῶτον κατὰ τὸν χρόνον τῆς ὑπαλληλικῆς του ὑπηρεσίας καὶ ἔπειτα ὡς συγκλητικός, δηλαδὴ ἐκεῖνος, τὸν ὁποῖον ὁ λαὸς ἔκρινεν ἄξιον νὰ ἐξασκήσῃ πολιτικὴν ἐπιτροπὴν καὶ ὁ ὁποῖος φέρει ἀκεραίαν τὴν εὐθύνην διὰ τὴν ἐξάσκησιν τῆς ἐπιτροπῆς ταύτης. Ἀνεύθυνοι Δημαγωγοί, οἱ ὅποιοι εἰς τὰς παρακμαζούσας Ἀθήνας ἔπαξαν ἕνα τόσον ὀλέθριον ὄλον, δὲν ὑπάρχουν εἰς τὴν Ῥώμην, διότι τὴν πρωτοβουλίαν πάσης προτάσεως εἰς τὴν συνέλευσιν τοῦ λαοῦ, — ἤδη αὐτὸ τὸ δικαίωμα τοῦ συγκαλεῖν συνελεύσεις καὶ εἰς αὐτὰς νὰ προεδρεύουν ἢ κατὰ βούλησιν νὰ δίδουν τὸν λόγον εἰς ἄλλους, — εἶναι προνόμιον τοῦ ὑπαλλήλου, τὸν ὁποῖον ὁ λαὸς ἱστάμενος πρέπει νὰ ἀκούῃ. Τὸ ἐλληνικὸν ἔθιμον δηλαδὴ νὰ συζητοῦν διὰ πολιτικὰ ζητήματα ἐπὶ ὄρας ὀλοκλήρους καθήμενοι εἰς τὸ θέατρον καὶ νὰ ἀκούουν ὅποιονδήποτε πολίτην, ὁ ὁποῖος ζητεῖ τὸν λόγον, ἦτο διὰ τοὺς Ῥωμαῖους τελείως ἀκατανόητον. Ὅσον μεγαλυτέρα δὲ εἶναι ἡ ἔκτασις τῆς ἐξουσίας τῶν ἀρχόντων, τόσον μεγαλυτέραν σπουδαιότητα ἔχει ἡ ὀρθὴ ἐκλογή. Εἰς πᾶσαν Δημοκρατίαν—καὶ κατὰ τὴν βασικὴν ιδέαν τῆς συνθέσεώς της θὰ ἦτο ἀνάγκη ν' ἀναγνωρίσωμεν τὴν ῥωμαϊκὴν Δημοκρατίαν εἰς τὸ ὕψος της ὡς Δημοκρατίας—εἶναι λέγω εἰς πᾶσαν Δημοκρατίαν τὸ δυσκολώτατον πρόβλημα, ἀπὸ τὴν εὐτυχῇ λύσιν τοῦ ὁποῖου ἐξαρτᾶται κατὰ πρῶτον λόγον ἡ σωτηρία τῆς πολιτείας, πῶς ἡμπορεῖ νὰ κατορθωθῇ, ἵνα ἔρχωνται εἰς τὴν Κυβέρνησιν διαρκῶς οἱ ἐνεργητικώτατοι ἄνδρες. Διὰ τὴν Ῥώμην λοιπόν, τῆς ὁποίας τὸν οἶακα ὁδηγοῦν οἱ ἄρχοντες, ἐν ἐνεργείᾳ καὶ μὴ, ἡ ἐκλογή τῶν ὑπαλλήλων εἶναι μεγίστης σημασίας. Ἀφότου εἰς μακρὸν σκληρὸν ἀγῶνα—εἰς τὸν ὁποῖον ἄλλωστε δὲν ἐχύθη καθόλου ἀδελφικὸν αἷμα,—τὸ ἀποκλειστικὸν δικαίωμα τῆς γενεαλογικῆς εὐγενείας, τῆς τάξεως τῶν πατρικίων, δὲν ἴσχυε διὰ τὰς τάξεις τῶν ὑπαλλήλων, εἰς τὸν λαὸν ἐνέκειτο ν' ἀναβιβάσῃ εἰς τὴν ἀρχὴν ὅποιονδήποτε πολίτην, ὁ ὁποῖος πρὸς τοῦτο ἀπέβλεπε καὶ οὐδέποτε πλέον ἢ Ῥώμῃ ἔγινεν ὀλιγαρχία ὑπὸ τὴν ἔννοιαν, ὅτι ἕνας μικρὸς κύκλος γενεῶν θὰ εἶχε τὴν Κυβέρνησιν ὡς μονοπώ-

λιον. Ἀνεδείχθησαν διαρκῶς νέοι ἄνδρες ἀπὸ νέας οἰκογενείας καὶ μάλιστα χωρὶς νὰ παρέχεται σκληρὰ ἀντίστασις πρὸς τοῦτο ὑπὸ τῆς ἀρχαιοτέρας Εὐγενείας ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ, τῶν *nobiles*. Βεβαίως ἡ πολιτικὴ δρᾶσις προϋποθέτει οἰκονομικὴν ἀνεξαρτησίαν, διότι πᾶσα δημοσία θέσις εἶναι ἄμισθος τιμητικὴ θέσις, ἀκόμη καὶ ὁ Συγκλητικὸς (*senator*) οὐδένα μισθὸν λαμβάνει. Νὰ παραγκωνίσουν τὴν ἀρχὴν ταύτην καὶ δι' αὐτοῦ νὰ ἐγκαινιάσουν καὶ εἰς τὸν ἄπορον τὴν εἴσοδον εἰς τὰς δημοσίας θέσεις καὶ ἡ ὀλιγοσπαστικὴ Δημοκρατία ἀκόμη δὲν τὸ ἀπεπειράθη. Ἡ ἀρχὴ αὕτη στηρίζεται, πρὸ παντὸς εἰς τὴν ἀρχαίαν ῥωμαϊκὴν ἀντίληψιν τῆς ἀμοιβῆς διὰ προσωπικὰς ὑπηρεσίας, τὰς ὁποίας παρέχει κανεὶς εἰς τὸν ἄλλον. Ἐὰν ὁ ἀρχὼν ἠμοίβετο, θὰ ἔπρεπε τότε τρόπον τινὰ νὰ ὑπηρετῇ τὸν λαόν, ἐνῶ αὐτὸς εἶναι ἐντεταλμένος νὰ ἴσταται ὑπεράνω αὐτοῦ. Ἀλλὰ καὶ ἐκτὸς τοῦ πρώτου τούτου περιορισμοῦ δὲν ἔχει πᾶς πολίτης ἐξ ἴσου ἰσχυρὰν ἐλπίδα νὰ ἐπιτύχῃ εἰς τὰς ἐκλογὰς καὶ δὴ χωρὶς νὰ ἦτο πρὸς τοῦτο σπουδαίας σημασίας ἢ τοὺς πλουσίους εὐνοοῦσα μορφή τοῦ γενικοῦ δικαιώματος τοῦ ἐκλέγειν. Δύο τινὰ προσπίπτουν εἰς τὰς αἰσθησεις. Κατὰ πρῶτον. Ὁ ἀνήκων εἰς μίαν οἰκογένειαν παλαιᾶς Εὐγενείας πολὺ πέραν τῆς ἐποχῆς τῶν προνομίων τῶν πατρικίων ἔχει πράγματι εἰς τὴν ἐκλογὴν ἓνα σημαντικὸν πλεονέκτημα ἀπὸ τοὺς συναγωνιστάς του τῆς ἀγνώστου ἀκόμη γενεᾶς καὶ τολμᾷ τὸ πλεονέκτημα τοῦτο νὰ τὸ ἀξιώσῃ δημοσίᾳ. Καὶ ὁ Ὁράτιος ἀκόμη μαστιγώνει τοῦτο, διότι φρονεῖ, ὅτι αὐτὸ εἶναι μία μαρτυρία τῆς γοητευομένης ἠλιθιότητος τοῦ ὄχλου, ὁ ὁποῖος μὲ ἐκπληξιν πλήρη σεβασμοῦ ἴσταται πρὸ τῶν ἐπιγραφῶν καὶ τῶν εἰκόνων τῶν προγόνων τῶν παλαιῶν γενεῶν καὶ εἶναι ὁ ἠλίθιος σκλάβος τῆς δόξης των. Ἐὰν προσπαθῆσωμεν νὰ ἐξετάσωμεν βαθύτερον, θ' ἀναγνωρίσωμεν δύο αἰτίας ἄλλου εἶδους. Πρῶτον: εἰς τὴν προτίμησιν ἐκείνην ἐξωτερικεῦεται ἡ γνησία ῥωμαϊκὴ σκέψις, τὴν ὁποίαν ἤδη πρότερον ἐξῆρα, ὅτι ἡ ὑπηρεσία ἢ παρασχεθεῖσα πρὸς τὴν *res publica* ἐπιζῆ ὡς κτῆμα τῆς οἰκογενείας τοῦ παρασχόντος ταύτην. Τιμοῦν τοὺς μεγάλους προγόνους εἰς τοὺς ὑστάτους ἀπογόνους των. Καὶ δεύτερον: Θὰ ὠμιλοῦμεν περὶ τῆς σημασίας τῆς παραδόσεως, ἡ ὁποία ἐξακολουθεῖ νὰ ζῆ εἰς μίαν γενεάν. Ὁ Ῥωμαῖος πιστεύει εἰς μίαν κληρονομίαν ἐξόχου ἐνεργητικότητος καὶ τείνει νὰ ἔχῃ ἐμπιστοσύνην εἰς τοὺς ἀπογόνους σπουδαίων ἀνδρῶν, διότι καὶ αὐτοὶ εἶναι κληρονομία

τῆς *virtus* των. Τοῦτο δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν, ἐὰν ἀναλογισθῶμεν τὸ μέγεθος τῆς ὑποχρεώσεως, τὴν ὁποίαν ἤσθάνετο ἐν Ῥώμῃ ὁ φορεὺς ἐνὸς μεγάλου ὀνόματος ἤδη ὡς τοιοῦτος καὶ ἐξ ἄλλου τὸ μέγεθος τῆς ὑποχρεώσεως, τὸ ὁποῖον ἤσθάνετο ὁ ἀνελεθὼν εἰς τὰ δημόσια ἀξιώματα, ν' ἀναθρέψῃ τὸν υἱὸν του οὕτως, ὥστε νὰ γίνῃ ἱκανὸς νὰ μεταφυτεύσῃ ἐπαξίως τὴν γενεάν.

Ὁ ἄλλος περιορισμὸς εἶναι ὁ ἐξῆς: Μολονότι συχνότατα καὶ νέοι ἄνδρες ἔφθασαν εἰς τὰς κατωτέρας ἀρχὰς ἀκόμη καὶ τοῦ ἀξιώματος τοῦ πραιτωρος, σπανίαν, μάλιστα κατὰ τὰς τελευταίας ἑκατονταετηρίδας τῆς Δημοκρατίας σπανιωτάτην ἐξαίρεσιν ἀποτελεῖ ἡ ἀνοδος ἐνὸς τοιούτου εἰς τὴν ἀνωτάτην βαθμίδα τῆς ὑπατείας καὶ δι' αὐτῆς, τὸ ὁποῖον εἶναι καὶ σπουδαιότερον, ἢ εἴσοδος αὐτοῦ καὶ ἡ παρεδρία μεταξὺ τῶν ἰθυόντων μελῶν τῆς Συγκλήτου. Ἀνήρ, ὅπως ὁ Κικέρων, ὁ ὁποῖος εἶχε νὰ παλαίσῃ κατὰ τῆς ἀπὸ τῆς ἀπόψεώς του ὅλως παραλόγου προκαταλήψεως ταύτης, καθίστα ὑπεύθυνον διὰ τοῦτο μόνον τὴν μικροψυχίαν καὶ τὴν κοινωνικὴν ἔπαρσιν τῶν εὐγενῶν. Καὶ ὅμως καὶ ἐδῶ ἀκόμη, ἐὰν καλῶς βλέπω, ὑπάρχει ἀρχικῶς ἓνα βαθύτερον αἶτιον ὡς βάσις, μία γνησίως πολιτικὴ σκέψις. Ἐμπιστεύονται τὴν ἱκανότητα διὰ τὴν ἀνάληψιν τῆς ἀνωτάτης πολιτικῆς ἀρχῆς μόνον εἰς ἐκεῖνον, ὁ ὁποῖος ὡς υἱὸς ἐνὸς ἀρχοντος ἤδη ἐμεγάλωσε τρόπον τινὰ εἰς πολιτικὴν ἀτμόσφαιραν καὶ ἤδη ἐνωρὶς ἀνετρέφῃ διὰ τὸ πολιτικὸν στάδιον.

Οὕτω λοιπὸν καὶ οἱ συνήθεις περιορισμοὶ τῆς ἐλευθέρως ἐκλογῆς μᾶς ἐπαναφέρουν τέλος εἰς τὴν προσωπικὴν ἱκανότητα τοῦ ὑποψηφίου. Καὶ αὕτη ὑπῆρξε πράγματι ἢ τὴν ἀπόφασιν ἐκφέρουσα. Ἡ ἐκλογὴ δὲν εἶναι κομματικὴ ὑπόθεσις—διότι πολιτικὰ κόμματα ὑπὸ τὴν ἰδικὴν μας ἔννοιαν δὲν ὑπῆρξαν οὔτε κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς Δημοκρατίας καὶ καὶ πολὺ ὀλιγώτερον εἰς τὴν ἀρχαίαν Ῥώμην—ἀλλ' ὑπόθεσις τῆς προσωπικῆς ἀξίας τοῦ ὑποψηφίου, ὁ ὁποῖος ἐκτιμᾶται συμφώνως πρὸς τὴν μόρφωσίν του καὶ τὴν εὐδοκίμησίν του. Ἐντὸς τῶν δι' αὐτοῦ χαραχθέντων ὁρίων ἢ οἰκογενειακὴ πολιτικὴ εὐγενῶν καὶ πλουσίων οἴκων, ἐξήσκησεν, ὅπως εἶναι εὐνόητον τὴν ἐπίδρασίν της. Ἀλλὰ διαρκῶς βλέπει κανεὶς πῶς, πρὸς πείσμα τῆς ἐπίδρασεως ταύτης, κατορθώνει νὰ ἐπικρατήσῃ ὁ ἱκανός. Καὶ ἡ δυνατότης πρὸς ἐξεύρεσιν τοῦ ἱκανοῦ εὐρίσκειται ἤδη εἰς τὴν πρώτην εἴσοδόν του εἰς τὸ στάδιον τῆς δράσεως αὐτοῦ πρὸς τοῦτο φρον-

τίξει ἢ πρὸ τῶν ὀμμάτων ὄλων συντελουμένη προπαρασκευή-
 τὴν ἐχειρίσθησαν δὲ μὲ μίαν σοβαρότητα, ἢ ὅποια ἀνήκει εἰς τὰ
 πλέον ἰδιάζοντα χαρακτηριστικὰ τῆς πολιτικῆς ζωῆς τῶν Ῥω-
 μαίων. Ἡ πολιτεία μάλιστα ἐνδιαφέρεται τόσον ὀλίγον διὰ τὴν
 ἀνατροφὴν τῶν ὑπαλλήλων της, ὅσον καὶ διὰ τὴν τῶν πολιτῶν
 της ἐν γένει. Ἀφήνει εἰς ἕκαστον πατέρα νὰ δώσῃ εἰς τὸν
 υἱὸν του τὴν ἀνατροφὴν, τὴν ὁποίαν αὐτὸς θεωρεῖ ὀρθὴν διὰ τὸ
 μελλοντικὸν τοῦ υἱοῦ του ἐπάγγελμα. Δὲν ἐξετάζω ἐδῶ τὶ ἀπο-
 τελέσματα ἔσχε τοῦτο διὰ τὸν ῥωμαϊκὸν πολιτισμόν. Ἀλλὰ διὰ
 τὴν πολιτικὴν ζωὴν τὸ σύστημα τοῦτο ἠὺδοκίμησε, χάρις εἰς
 τὴν πολιτικὴν διάπλασιν τῆς ῥωμαϊκῆς ψυχῆς. Ὁ μικρὸς Ῥω-
 μαῖος, ὅστις ἔπρεπε ν' ἀνατραφῆ διὰ τὴν κρατικὴν ὑπηρεσίαν,
 ἔχει διδαχθῆ τὸ μάθημα τῆς «Ἀγωγῆς τοῦ Πολίτου» ὅχι εἰς
 ὀλίγας σχολικὰς ὥρας, ἀλλ' ἐκ μικρᾶς ἡλικίας ἀπὸ τὸν πατέρα
 του, ὁ ὁποῖος ὁ ἴδιος αἰσθάνεται ἑαυτὸν ὡς πολίτην καὶ ὡς ἐπὶ
 τὸ πλεῖστον ὁ ἴδιος εἶναι πολιτικός. Ἐπειτα ὅμως, ἐπειδὴ ὁ
 μεγαλῶνων μικρὸς ἐφοῖτα πλησίον εἰς ἓνα οἰονδήποτε τῶν πολι-
 τικῶς ἐξεχόντων ἀνδρῶν ὡς πολιτικὸς μαθητευόμενος, ὅπως ὁ
 θέλων νὰ μάθῃ μίαν χειρωνακτικὴν τέχνην ἐπιγίαιεν εἰς ἓνα
 καλὸν τεχνίτην, συνέξῃ μὲ τοὺς ἄλλους τὴν πολιτικὴν του ζωὴν
 ἀκούων καὶ βλέπων. Τὸ δεῦτερον στάδιον τῆς πολιτικῆς προπα-
 ρασκευῆς εἶναι ἡ πολεμικὴ ὑπηρεσία. Δέκα ὅλα ἔτη στρατιωτι-
 κῆς ὑπηρεσίας ἦτο ἀνάγκη νὰ ἡμπορῆ νὰ παρουσιάσῃ ἐκεῖνος,
 ὅστις ἠθέλε νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὸν διαγωνισμόν διὰ μίαν δημο-
 σίαν θέσιν κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Πολυβίου, περὶ τῆς ὁποίας
 καὶ μόνης εἵμεθα ἀκριβέστερον πληροφορημένοι. Κατὰ τὴν δε-
 καετίαν ταύτην ὁ μέλλον πολιτικὸς δὲν μορφώνεται μόνον ὡς
 ἀξιωματικός—διότι ἀργότερα ὡς ὑπατος ἴσως ἤδη καὶ ὡς prae-
 tor, ἔχει νὰ ὀδηγήσῃ ῥωμαϊκὰς λεγεῶνας— ἀλλὰ καὶ μανθάνει
 τελείως καλὰ διὰ τὴν ἐσωτερικὴν πολιτικὴν ὑπηρεσίαν, ὅτι ἔπρεπε
 νὰ ἔχῃ μάθει, ὡς γνωστόν, πᾶς, ὅστις θέλει νὰ κυβερνήσῃ: δηλα-
 δὴ **νὰ ὑπακούῃ**. Ἐν τῷ μεταξῦ, ἐπειδὴ βεβαίως μόνον κατὰ τὸ
 θέρος εὐρίσκεται εἰς τὸ στρατόπεδον, ἔχει ἀρκετὸν καιρὸν νὰ γνω-
 ρίσῃ τὴν δημοσίαν ζωὴν κατὰ τὴν καθημερινὴν ἀναστροφὴν εἰς
 τὸ forum καὶ ὁ ἴδιος νὰ γίνῃ γνωστὸς καὶ ὡς ῥήτωρ ν' ἀναδει-
 χθῆ ἀναλαμβάνων π.χ. τὸν ὄλον τοῦ κατηγοροῦ εἰς ποινικὰς δί-
 κας. Τόρα δὲ διὰ πρώτην φορὰν ἐπιτρέπεται νὰ παρουσιασθῆ
 εἰς τὸν λαὸν διὰ νὰ ἐκλεγῆ. Βλέπει κανεὶς λοιπὸν ποσάκις ἤδη

ἔσχε τὴν εὐκαιρίαν νὰ δοκιμασθῆ προσωπικῶς ἐνώπιον ἐνὸς με-
 γάλου κύκλου, ἕως ὅτου φθάσει εἰς αὐτὸ τὸ σημεῖον. Ἀπεκλείε-
 το τελείως ν' ἀναρριχηθῆ ἔξαφνα εἰς ὑψηλὸν ἀξίωμα μίᾳ μηδα-
 μινότῃ δι' ἐνὸς ὀποιουδήποτε πολιτικοῦ συνδυασμοῦ ἢ διὰ μι-
 κρᾶς ἰσχυροῦς ομάδος.

Καὶ ἡ ἱεραρχία τῶν δημοσίων ὑπηρεσιῶν διειρηθῆ αὐστη-
 ρότατα κατ' ἀρχὰς διὰ τῆς συνηθείας καὶ ἔπειτα διὰ νόμου. Ὁ
 πολιτικὸς ἔπρεπε ν' ἀποδείξῃ τὴν ἱκανότητά του ἀλληλοδιαδό-
 χως ὡς Quaestor εἰς τὴν διαχείρισιν τῆς ὑπηρεσίας τοῦ δημοσίου
 ταμείου καὶ ὡς Praetor εἰς τὴν ἀπονομὴν τοῦ ἀστικοῦ δικαίου,
 πρὶν ἢ δυνηθῆ νὰ φθάσῃ εἰς τὴν ἀνωτάτην βαθμίδα, τὴν ὑπα-
 τείαν. Κατὰ κανόνα παρενετίθετο μετὰ τὴν πρώτην τῶν δημο-
 σίων αὐτῶν ὑπηρεσιῶν μία ἀκόμη ἢ τῆς Ἀγορανομίας, ἢ ὁποία
 ἀφεῶρα εἰς τὴν ἀστυνομίαν τῶν πόλεων καὶ τὴν διοίκησιν ἢ ἡ
 πολιτικὴ ὑπηρεσία τοῦ Δημάρχου. Μεταξὺ τῶν διαφόρων δημο-
 σίων ὑπηρεσιῶν ἐπεβάλλοντο, κατ' ἀρχὰς μὲν κατὰ συνήθειαν,
 ἔπειτα δὲ καὶ διὰ νόμου, διαστήματα χρονικὰ ἀποχῆς ἀπὸ πᾶσαν
 δημοσίαν ὑπηρεσίαν. Οὕτω ἀπὸ τῆς εἰσόδου εἰς τὸ στάδιον τῆς
 δημοσίας ὑπηρεσίας μέχρι τῆς ὑποψηφιότητος διὰ τὴν ὑπατείαν
 παρήρχοντο δώδεκα τοῦλάχιστον ἔτη, κατὰ τὰ ὁποία ὁ πολιτικὸς
 ὡς μέλος τῆς Συγκλήτου, κατ' ἀρχὰς ἀκούων ἔπειτα καὶ ἐνεργη-
 τικῶς δοῶν, εἶχε λάβει μέρος εἰς τὰς δημοσίας ὑποθέσεις. Βλέ-
 πει κανεὶς, ὅτι τὸ σύνολον τῶν θεσμῶν αὐτῶν ἀπεσκοπεῖ εἰς τὸ
 νὰ ἡμποροῦν νὰ ἐλέγχουν (ἐξεκροκινίζουσι) τελείως τοὺς ἀξιούντας
 τὴν ἀρχὴν καὶ νὰ φέρουν τοὺς δραστηριωτάτους ἀνδρας εἰς τὰς
 ἰθυνοῦσας θέσεις.

Ἄλλ' εἶναι ἤδη ἔν ἀπὸ τὰ ὠραιότατα χαρακτηριστικὰ τῆς
 πολιτικῆς ζωῆς τῆς ἀρχαίας Ῥώμης, τὸ ὅτι ὁ λαὸς εἰς τοὺς ἄν-
 δρας, τοὺς ὁποίους ἔκρινεν ἀξίους διὰ τὴν τιμὴν τῆς ἀρχῆς, εἶχε
 καὶ μίαν μεγαλειώδη ἐμπιστοσύνην. Αὐτὸ δὲ τέλος οὐδὲν ἄλλο εἶ-
 ναι βεβαίως, παρὰ ἡ ἐμπιστοσύνη τοῦ λαοῦ εἰς τὴν ὀρθότητα τῆς
 ἐκλογῆς του. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν γεμᾶτον ἀπὸ μισητὴν δυσ-
 πιστίαν ἔλεγχον καὶ τρόπον τῆς λογοδοσίας τῆς ἀθηναϊκῆς Δημο-
 κρατίας, εἰς τὰ πράγματα αὐτὰ ὑπάρχει ῥωμαϊκὴ ἀμεριμνησία:
 Ὁ λαὸς θεωρεῖ κανονικόν, τὸ ὅτι οἱ ἄρχοντες του εἶναι ἀνθρω-
 ποι ἔντιμοι, ἰδίως ἀπὸ ἀπόψεως διαχειρίσεως τῶν οικονομικῶν
 ἀδέκαστοι, ἀνίκανοι πρὸς κατάχρησιν καὶ κατὰ τὴν μαρτυρίαν
 τοῦ Πολυβίου ἡ ἐμπιστοσύνη αὐτὴ ἀκόμη εἰς τὴν ἐποχὴν του δὲν

διεψεύσθη. Ἡ μεγαλειωδεστάτη ὅμως ἀπόδειξις τοιαύτης ἐμπιστοσύνης εἶναι πρὸ πάντων τὸ ἀξίωμα τοῦ τιμητοῦ τῶν ἡθῶν, τὸ ὁποῖον ἔχει ὁ Censor, καὶ τὸ ὁποῖον εἶναι ἄξιον περισσοτέρου θυμασμοῦ παρ' ὅσου κοινῶς ἔτυχε. Τὸ ὅτι μία δημοκρατικὴ πολιτεία παρέχει τὸ δικαίωμα εἰς ἓνα ὑπάλληλόν της νὰ ἐπιβάλλῃ πολιτικὴν ἀτίμωσιν ἐπὶ παντός, ὁ ὁποῖος κατὰ τὴν πεποιθήσιν του καὶ χωρὶς ἀκόμη νὰ προσκρούῃ εἰς τοὺς κειμένους νόμους—καὶ ἐὰν ἀκόμη ἐπρόκειτο ἀπλῶς περὶ ἀνεπαρκοῦς φροντίδος διὰ τὰ τοῦ οἴκου του—ἔχει παραβῆ, ὅπως δήποτε τὸ καθήκον τοῦ Συγκλητικοῦ ἢ τοῦ πολίτου, τὸ ὅτι πρὸς τούτοις μία τοιαύτη μομφὴ ἐξαγγελλομένη ὑπὸ τοῦ Censoris γίνεται ἀποδεκτὴ ὑπὸ τοῦ λαοῦ, αὐτὸ μού φαίνεται μία λαμπρὰ μαρτυρία, ἀφ' ἐνὸς μὲν τοῦ ὕψους τῆς συναισθήσεως τῆς εὐθύνης καὶ τῆς ἐννοίας τῆς Δικαιοσύνης, τὴν ὁποίαν ἀνέμενεν ὁ λαὸς ἀπὸ τοὺς ὑπαλλήλους του, ἀφ' ἑτέρου δὲ τῆς σταθερᾶς ἀποφασιστικότητος νὰ ἐπιμένουν εἰς τὴν ἀνελλιπῆ ἐκπλήρωσιν τῶν ἀστικῶν καθηκόντων καὶ πέραν ἀκόμη τῶν ἀξιώσεων, αἱ ὁποῖαι διατυπώνονται εἰς παραγράφους νόμων.

Ὁ ὑπάλληλος ἀπολαύει πλὴν τῆς ἐμπιστοσύνης τοῦ λαοῦ καὶ ἐνὸς μεγάλου βαθμοῦ ἐκτιμήσεως, ὁ ὁποῖος ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν δύναμιν τῆς θέσεώς του. Πᾶς ἄρχων εὐχαρίστως θὰ ἐδέχετο νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς ὑπὸ τῆς τῆς res publica, οὐδεὶς ὅμως ὡς ὑπὸ τῆς τοῦ populus. Ἡ διαφορὰ εἶναι πολὺ μεγάλη. Ὁ ἄρχων (magistratus) εἶναι ἀκριβῶς, ὅπως ἡ ῥωμαϊκὴ λέξις δεικνύει, ἓνας «μεγαλύτερος» «ἀνώτερος» παρ' ὅ,τι εἶναι ὁ συνήθης πολίτης καὶ οὕτω τὸν μεταχειρίζονται. Τοῦ ἀνήκει τὸ Imperium.—Πρέπει, ἐπειδὴ ἡμεῖς δὲν κατέχομεν τὴν ἐννοίαν ταύτην ἐν τῇ ἰδιορρυθμῶς μακρᾷ τῆς ἐκτάσει, ν' ἀποδώσωμεν τὴν λέξιν κατὰ προσέγγισιν μὲ τὸ «διοικητικὴ ἐξουσία». Καὶ ἄνκαὶ διὰ τῆς παρελεύσεως τῶν ἐτῶν τὸ Imperium τοῦτο διαρκῶς περισσότερον ἐμειώνετο χάριν τῆς κυριαρχίας τοῦ λαοῦ, ὅμως παρέμεινε καὶ παρέσχεν εἰς τὸν φορέα του μονίμως μίαν ἰσχυρὰν θέσιν, διὰ ν' ἀναζήσῃ πάλιν ἔπειτα εἰς ὅλον του τὸ μεγαλεῖον εἰς τὸ Imperium τῶν Αὐτοκρατόρων, τῶν Imperatores. Ὁ λαὸς οὗτος, ὅστις ἐγεννήθη διὰ τὴν κυριαρχίαν κατεῖχε τελείως τὴν τέχνην τοῦ ὑπακούειν.

Ἀλλὰ θὰ ἠδύνατο κανεὶς νὰ εἴπῃ: Τί σημασίαν ἔχουν ὅλα

αὐτά, ἀφοῦ ἡ ἐτησίᾳ ἀλλαγὴ τῆς ἀρχῆς περιορίζει τὴν ὅλην δημοσίαν δρᾶσιν ἐνὸς ῥωμαίου πολιτικοῦ εἰς 4 ἕως 5 ἔτη τῆς ζωῆς του; Ποῦ μένει ἐδῶ πρὸ παντός ἡ σταθερότης τοῦ Συντάγματος, ἡ ὁποία μόνη ἠμπορεῖ νὰ ἐγγυηθῆ μίαν σταθερότητα τῆς ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς πολιτικῆς. Ἦδη κατὰ πρῶτον δὲν ἐπιτρέπεται νὰ μεταφέρῃ κανεὶς τὸν ἀτελείωτον κυκεῶνα τοῦ σημερινοῦ μας διοικητικοῦ καὶ κυβερνητικοῦ μηχανισμοῦ ἐπὶ τῶν ῥωμαϊκῶν πραγμάτων. Εἰς μίαν πολιτείαν, ἡ ὁποία σχεδὸν εἰς ὅλας τὰς κοινότητάς της παραχωρεῖ ἐκτεταμένην αὐτοδιοίκησιν, ἡ ὁποία δὲν ἔχει νὰ φροντίξῃ δι' ἐκκλησίαν καὶ σχολεῖον, διὰ ταχυδρομεῖα καὶ σιδηροδρόμους, τῆς ὁποίας τὸ φορολογικὸν καὶ οἰκονομικὸν σύστημα κατὰ τὰς ἰδικὰς μας ἀντιλήψεις εἶναι ἀνεκφράστως πρωτογονικόν,—ἐδῶ μία ἐτησίᾳ ἀλλαγὴ εἰς τὰς ἀνωτέρας καὶ ἀνωτάτας ὑπαλληλικὰς θέσεις εἶναι αὐτονόητος καὶ δὲν ἔχει τὰ κακὰ ἐπακόλουθα, τὰ ὁποῖα ἠμπορεῖ νὰ ἔξῃ διὰ τὴν σημερινὴν πολιτείαν, μία πολὺ ταχεῖα ἀλλαγὴ εἰς τὰς θέσεις ταύτας. Ἐπειτα οἱ ὑπάλληλοι διευθύνουν κυρίως τὰ γραφεῖα· ἀλλὰ τὴν διακυβέρνησιν ἐξασκεῖ ἡ Σύγκλητος δηλαδὴ ὅλοι οἱ χρηματίσαντες ὑπάλληλοι, ἰσόβια μέλη τῆς ἀνωτάτης ταύτης ἀρχῆς, ἡ ὁποία περιλαμβάνει ἐν ἑαυτῇ πᾶν, ὅ,τι ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ ἢ ῥώμη εἰς πολιτικὴν ἐνέργειαν καὶ σοφίαν. Κυβερνᾷ δὲ ὅχι δυνάμει ἐνὸς οἰουδήποτε νόμου τῆς πολιτείας, διότι αὕτη νομικῶς εἶναι συμβουλευτικὸν σωματεῖον, εἰς τοῦ ὁποίου τὴν συμβουλήν ὁ Praetor ἢ ὁ Consul δὲν εἶναι καθόλου δεσμευμένοι. Καὶ ὅμως Κυβερνᾷ κατ' οὐσίαν μόνον δυνάμει τῆς Auctoritas της—αὐτὸ εἶναι πάλιν μία ἐννοία ῥωμαϊκῆς ἐπινοήσεως, ἡ ὁποία ἐπιτρέπει νὰ διδάωμεν εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ λαοῦ. Ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἐξασκεῖ (Auctoritas) Αὐθεντίαν, οὐδὲν δικαίωμα ἔχει νὰ διατάξῃ,—καὶ οὐδέποτε θὰ εἶχε παραχωρήσῃ διοικητικὸν δικαίωμα ὁ ἐλεύθερος λαὸς τῶν Ῥωμαίων εἰς ἓνα σωματεῖον, τὸ ὁποῖον ἀπετελεῖτο ἀπὸ ἰσόβια μέλη. Εἶναι ὅμως βεβαίως ἔτοιμος ὁ λαὸς χωρὶς φθόνον καὶ μὲ αὐταπάρησιν ν' ἀναγνωρίσῃ ἐμπειρίαν, φρόνησιν, σύνεσιν καὶ γνῶσιν, ἐκεῖ ὅπου πάντα ταῦτα συσσωματοῦνται εἰς ἓνα πρόσωπον χωριστὰ ἢ, ὅπως εἰς τὴν Σύγκλητον, εἰς μίαν ὁμάδα ἀνδρῶν, καὶ νὰ ὑποτάσσῃται ἐκεῖ ὅπου ἀναγνωρίζει ὑπεροχὴν. Μὲ πλήρη ἐμπιστοσύνην, ὅτι ἡ ὑπεροχὴ αὕτη τίθεται πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῆς res publica

Τοιαύτη Αϋθεντία δὲν εἶναι καθόλου «μαλακὸ μαξιλάρι». Εἶναι ἀνάγκη πάντοτε ἐκ νέου ν' ἀναδεικνύηται ἄσπιλος διὰ νὰ διαρκῆ· καὶ ἡ Σύγκλητος τῆς ἐποχῆς τῆς ἐπαναστάσεως ἔχασε τὴν Αϋθεντίαν της, ὅταν ἀπεδείχθη ὄχι πλέον ἀξία ταύτης. Ἄλλ' οὐδέποτε, αὐτὸ ἤμπορεῖ κανεὶς πολὺ καλὰ νὰ τὸ εἴπῃ, πολιτικὸν σωματεῖον διετήρησε περισσότερον χρόνον καὶ πλέον ἐπαξίως τὴν ἀξιώσιν του ἐπὶ τῆς Αϋθεντίας, παρ' ὅσον ἡ Σύγκλητος τῶν καλῶν χρόνων τῆς Ῥώμης.

Ἄς συνοψίσω ἤδη ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον μοῦ ἐφάνη ὡς τὸ οὐσιώδες συμπέρασμα τῶν σκέψεων τούτων καὶ τὸ ὁποῖον μία εὐρύτερα διερευνήσις τοῦ ζητήματος θὰ ἐπλούτιζεν ἴσως ἀπὸ ἀπόψεως λεπτομερειῶν χωρὶς ὅμως εἰς τὰς κυρίας γραμμάς ν' ἀνατρέψῃ τὰ πορίσματά μου. Οἱ Ῥωμαῖοι τῆς ἀρχαίας ἐποχῆς εἶναι, διὰ νὰ ἐπανεέλθωμεν εἰς τὸν ὄρον τοῦ Spranger, **ἄνθρωποι δυναστικοί**, τόσον ἕκαστος χωριστά, ὅσον καὶ ὁ λαὸς ὡς ὅλον, καὶ ἡ δύναμις, τὴν ὁποίαν ποθοῦν, εἶναι ἀνεγνωρισμένη ὑπεροχή, κυρίαρχος καὶ διοικητικὴ δύναμις. Ἐὰν εἰς ἓνα λαόν, ὁ ὁποῖος ὡς ὅλον εἶναι πολιτικῶς ὅμοιος, παρουσιάζονται χωριστοὶ δυναστικοὶ ἄνθρωποι, οἱ ὁποῖοι διὰ νὰ ἐπιβάλουν τὴν θέλησίν των κάμνουν χρῆσιν ἀδιακρίτως ὄλων τῶν θεμιτῶν καὶ ἀθεμιτῶν μέσων ὁ εἷς κατὰ τοῦ ἄλλου, αὐτὸ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὀδηγεῖ κατ' ἀνάγκην εἰς τὸν ἐμφύλιον πόλεμον, εἰς ἐσωτερικὴν διάσπασιν καὶ δι' αὐτοῦ εἰς ἐξωτερικὴν ἀδυναμίαν. Εἰς τὴν Ῥώμην ἡ δυναστικὴ θέλησις ἐνὸς ἐκάστου εἶναι περιορισμένη διὰ τῆς θελήσεως ὄλων τῶν ἄλλων. Ὁ σκοπὸς λαϊκῆς δυναστικῆς πληθύος, ὁ ὁποῖος παριστάνετο εἰς τὴν ἐξωτερικὴν πολιτικὴν τῆς Ῥώμης ἀδιάσειστος κατώρθωσε τοῦτο πρὸ παντός, διότι ἐγνώριζε νὰ συνδέῃ μὲ ἀσύγκριτον πολιτικὸν ἔνστικτον, ἐλευθερίαν ὄλων τῶν πολιτῶν μὲ ἐκουσίαν ὑποταγήν.

Ἐπειδὴ πᾶς πολίτης τὴν *res publica* τὴν αἰσθίνεται ὡς τὸ ὕψιστόν του στήριγμα καὶ ἦτο βεβαίως ἔτοιμος εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ θυσιάσῃ εἰς αὐτὴν τὸ πᾶν, ἡ φιλοδοξία ἐνὸς ἐκάστου συνίσταται εἰς τὸ νὰ ἴδῃ ἀναγνωριζομένην ὑπὸ τοῦ λαοῦ τὴν ὑπηρεσίαν του διὰ τὴν *res publica*. Ἄλλ' ἐπειδὴ πᾶς πολίτης δὲν θεωρεῖ ἑαυτὸν κατάλληλον καὶ ἀρμόδιον νὰ ἐπιληφθῆ τῆς διευθύνσεως τῆς *res publica*, ἀφήνει χωρὶς φθόνον τὸ πηδάλιον εἰς ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι δοκιμάζονται πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν

τῶν ὡς κατάλληλοι διὰ τοιαύτην ὑπηρεσίαν μὲ πλήρη ἐμπιστοσύνην, ὅτι αὐτοὶ θὰ κρατήσουν τὸν δρόμον ἰσχυρῶς καὶ σταθερῶς καὶ θὰ ὀδηγήσουν τὸ πλοῖον καὶ διὰ μέσου θυέλλης καὶ ἀγρίων κυμάτων εἰς τὸν λιμένα. Ἡ ἐμπιστοσύνη αὕτη ἦτο δικαιολογημένη· ἡ ἀπόδειξις εἶναι τὸ μεγαλεῖον τῆς Ῥώμης.

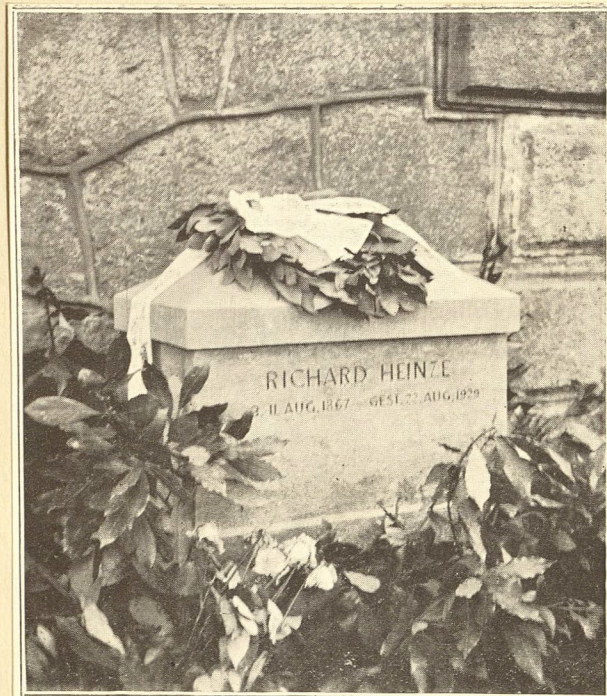
Ἐρίτιμος ὀμήγουρι, δὲν θ' ἀναμένητε νὰ ἐπιχειρήσω ν' ἀποδείξω τί π. χ. ἡμεῖς παρ' ὄλην τὴν διαφορὰν τῶν πραγμάτων ἠδυνάμεθα νὰ διδαχθῶμεν ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους Ῥωμαίους διὰ τὴν πολιτικὴν μας. Τὸ τοιοῦτον θὰ ἦτο ἔργον τοῦ Πολιτικοῦ. Ἐγὼ ὀμιλῶ ἐδῶ ὄχι ὡς Πολιτικός, ἀλλ' ἀπλῶς ὡς Φιλολόγος. Καὶ ὅμως θὰ σᾶς ἐφαίνετο ὡς μία προσποιητὴ ἐπιφύλαξις, ἐὰν εἰς τὸ τέλος δὲν ἔλεγα μίαν λέξιν, περὶ ἐκείνου, τὸ ὁποῖον μοῦ ἐκίνησε τὴν καρδίαν ὡς Γερμανοῦ, ὅταν διεξερχόμην τὰς ἐπισημονικὰς σκέψεις, τὰς ὁποίας ἀνέπτυξα πρὸ ὑμῶν.

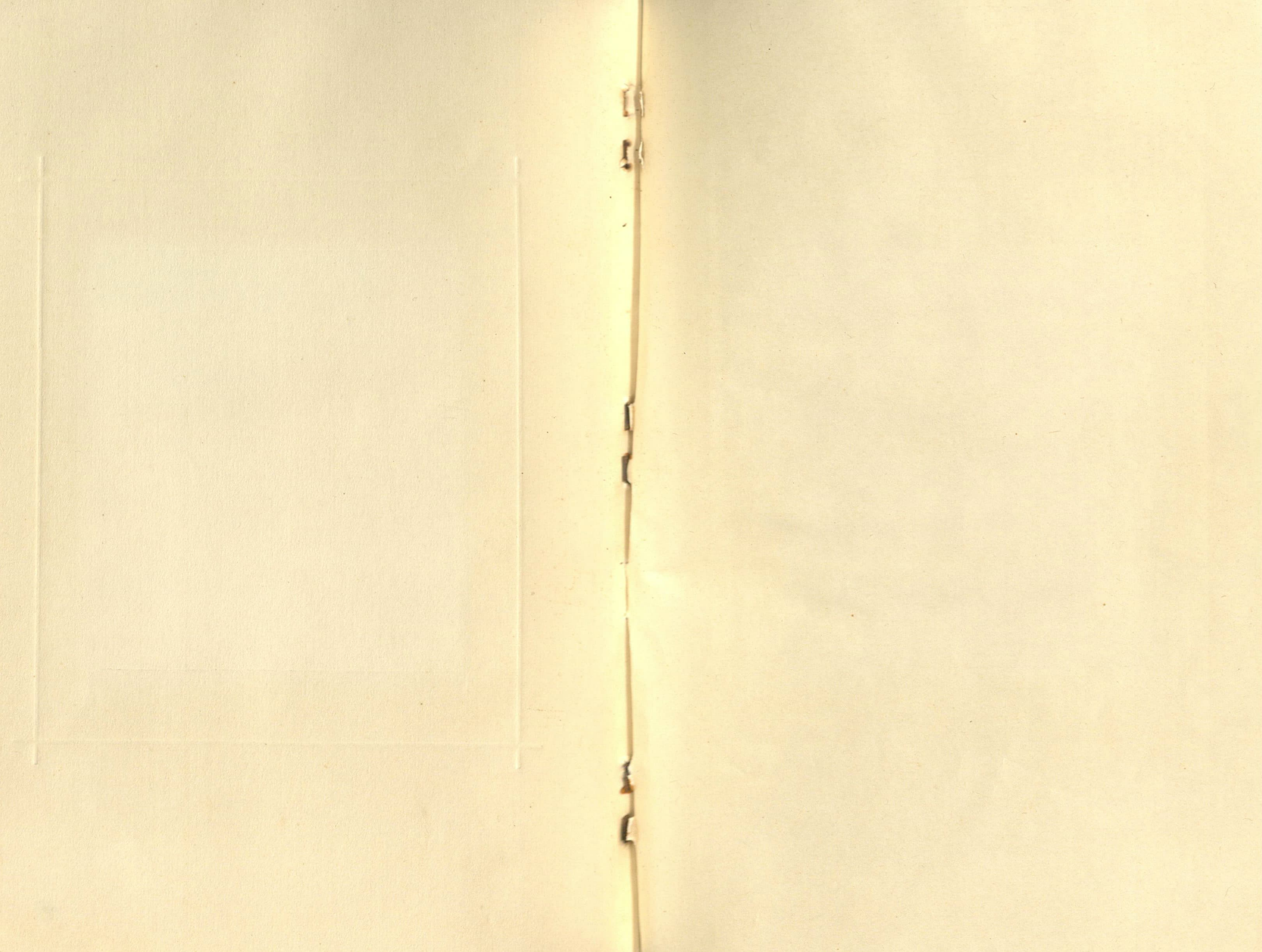
Σιωπῶ ἐκεῖνο εἰς τὸ ὁποῖον ἴσως δὲν θὰ σᾶς εὕρισκα ὄλους συμφώνους. Ἄλλ' ἐλπίζω, ὅτι εἰς ἓν ὅλοι εἴμεθα τῆς ἰδίας γνώμης. Δὲν θέλομεν νὰ γίνωμεν λαὸς δυναστικῶν ἀνθρώπων, ἀκόμη καὶ ἐὰν ἠδυνάμεθα νὰ γίνωμεν τοιοῦτος, περὶ τοῦ ὁποίου βεβαίως ἐδῶ δὲν πρόκειται. Ἡ Γερμανία δὲν ἔχει ἐπιδιώξει τὴν κοσμοκρατορίαν, ὅπως ἡ Ῥώμη, καὶ τὸ ὅτι ἡμεῖς ἐπιδιώκοντες τὸν σκοπὸν τοῦτον ἔχομεν ὑποκινήσῃ τὸν παγκόσμιον πόλεμον εἶναι ἓν ἀπὸ τὰ πλέον πασίγνωστα ψεύδη μεταξὺ τῶν ἄλλων ψευδῶν τῶν ἐχθρῶν μας. Σήμερον μάλιστα ἡ σκέψις αὕτη εἶναι πολὺ περισσότερον ξένη παρὰ ποτε. Ἄλλὰ τὸ ὅτι ὁ γερμανικὸς λαὸς δυνάμει τῆς ἐμφύτου προδιαθέσεώς του εἶναι ὁ προωρισμένος διὰ μεγάλα ἔργα πολιτισμοῦ, διὰ τὴν λύσιν προβλημάτων, τὰ ὁποῖα κανεὶς ἄλλος λαὸς τῆς γῆς δὲν ἠμπορεῖ νὰ τὰ ἀναλάβῃ, περὶ αὐτοῦ, ὑποθέτω ὅτι ὅλοι μας ὅσοι συνηθροίσθημεν ἐδῶ, εἴμεθα πεπεισμένοι καὶ τὴν πίστιν μας ταύτην διετηρήσαμεν παρ' ὄλον τὸ ἀτύχημά μας. Διὰ νὰ ἐκπληρώσωμεν τελείως τὸν προορισμόν μας τοῦτον δὲν ἔχομεν ἀνάγκην τῆς κυριαρχίας ἐπὶ ἄλλων λαῶν, ἔχομεν ὅμως βεβαίως ἀνάγκην τῆς ἐλευθερίας, ἡ ὁποία εἰς τὸν κόσμον τοῦ παρόντος ἐκεῖ μόνον εἶναι δυνατὴ, ὅπου καὶ ἀνάλογος πολιτικὴ δύναμις ὑπάρχει, ὅπως ἀνταποκρίνηται εἰς τὸ μεγαλεῖον ἐνὸς λαοῦ. Διὰ ν' ἀνέλθωμεν δὲ πάλιν εἰς ἓν τοιοῦτον μεγαλεῖον ἀπαιτεῖται πρῶτον σταθερὰ θέλησις, ἡ ὁποία στηρίζεται ἐπὶ τῆς

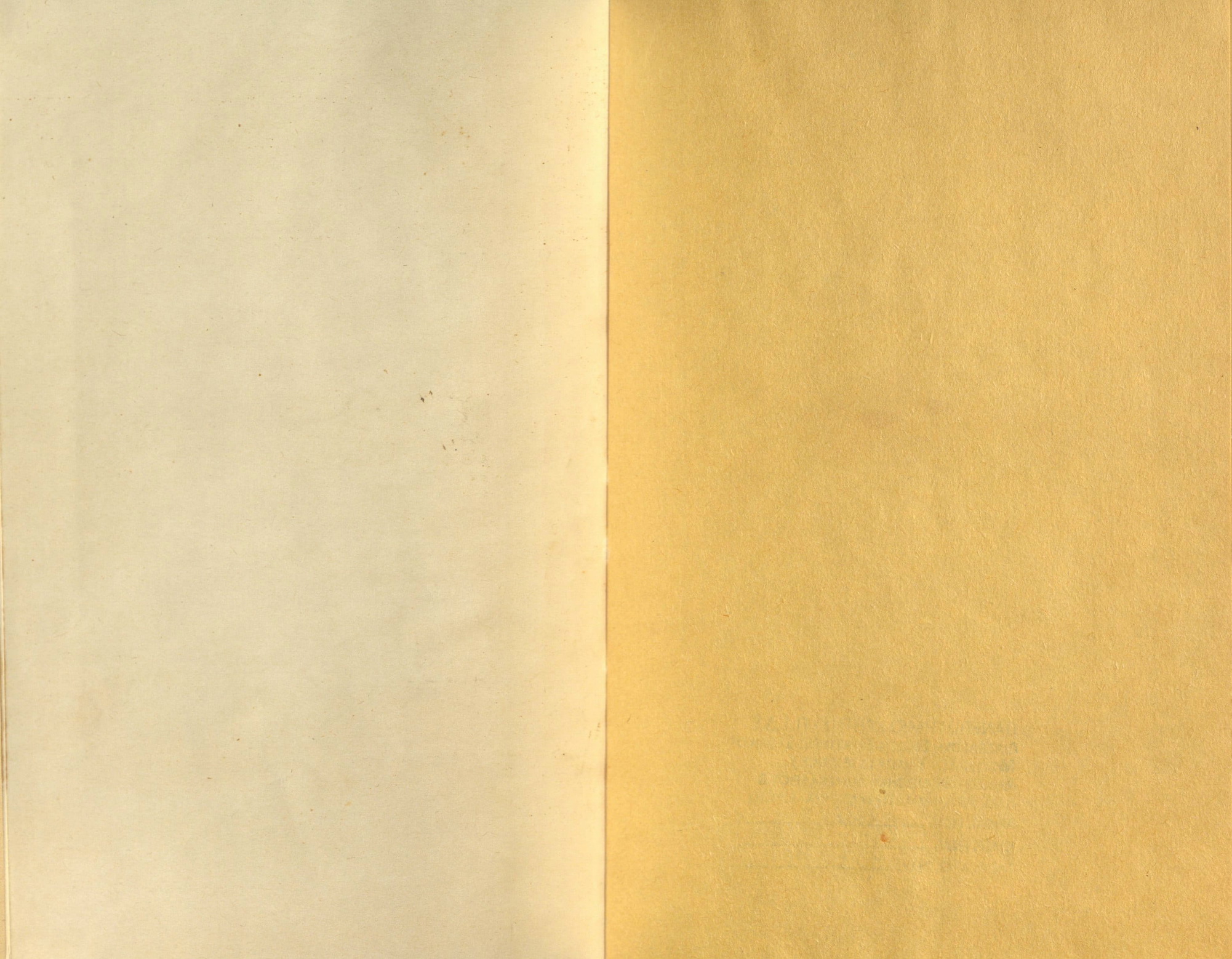
ὑπερηφανείας διὰ τὴν ἰδιόρρυθμον ψυχικὴν σύνθεσιν καὶ τὴν ἰδιαίτερον ἀξίαν τοῦ λαοῦ μας, τῆς ὁποίας ἔχομεν ἐναργῆ συν-αἴσθησιν· καὶ διὰ νὰ πραγματοποιήσωμεν τὴν θέλησίν μας ταύτην μόνον ἓνας δρόμος ὑπάρχει, ἥτοι ν' ἀποκτήσωμεν τέλος ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον εἰς τὸν ῥωμαϊκὸν λαὸν ἐδόθη ὡς δῶρον εἰς τὸ λίκνον του, τὸ αἶσθημα δηλαδή νὰ εἴμεθα λαὸς συσσωματωμένος καὶ τὴν ἀπόφασιν ὑπεράνω τοῦ ἀτομικοῦ μας συμφέροντος νὰ θέτωμεν τὴν *res publica*.

επισημαντικῶς διὰ τῆς ιδιόρρυθμον ψυχρὴν σύνθεσιν καὶ τὴν
ιδιαιτέραν ἀξίαν τοῦ λαοῦ μας, τῆς ὁποίας ἔχομεν ἐις αὐτὴν
αἰσθητὴν καὶ διὰ τὰ πραγματοποιήσομεν τὴν θέλησίν μας τῶν
τῆς μόνου ἑνὸς δρόμος ὑπάρχει, ἥτοι ν' ἀποκτήσομεν τέλος
ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον εἰς τὸν ρωμαϊκὸν λαὸν ἐδόθη ὡς δῶρον ἐκ
τοῦ λίαν τοῦ αἰσθητῶς δηλαδὴ νὰ εἴμεθα λαὸς συσσωμα-
τωμένος καὶ τὴν ἀπόφασιν διεσφάνω τοῦ ἀτομικοῦ μας συ-
σφάνω νὰ ἀνοίξω τὴν res publica.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ - Π.Υ.Δ.Ε
ΔΙΑΔΡΑΣΤΙΚΗ ΕΚΘΕΣΗ-ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΣΧΟΛΙΚΟΥ
ΜΟΥΣΕΙΑΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ (Δ.Π.Σ.Μ.Υ.)
ΑΡΧΕΙΟ - ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΕΙΟΥ &
ΠΑΙΔ. ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ (Α.-Β.ΑΚ.Η.)
ΑΡΙΘΜ. ΕΙΣΑΓ. 2022
ΗΜΕΡ. ΕΙΣΑΓ. 29-1-2011
ΤΑΞΙΝ. ΑΡΙΘ. ΘΕΩ. 937 ΗΕΙ

2